

1600-luvun tekstien liitepartikkelit

PIRKKO FORSMAN SVENSSON

1. Taustaa

1.1. Suomen liitepartikkeleita ei ole tyhjentävästi selvitetty, kuten tuore väitöskirja murteiden *kin*, *kAAn* -liitteistä (Mäkelä 1993) osoittaa. Hakuteoksissa on yleensä esitelty eri liitepartikkelien peruserkitykset sekä tehostava tai lieventävä funktio, mutta niiden pragmaattista luonnetta ei ole kylliksi korostettu (vrt. Penttilä 1963: 120–121; L. Hakulinen 1979: 235–239; Ikola 1976: 83–85). Nykysuomen sanakirjan artikkelit ovat perusteelliset, mutta partikkelien merkitykset hukkuvat osin päällekkäisiin lokeroihin. Tutkimuksen puutteellisuuteen kiinnitti 1970-luvulla huomiota Auli Hakulinen (1976) ja seuraavalla vuosikymmenellä Matti Vilppula (1984). Viime vuosikymmeninä puheen ja diskurssin tutkimus on tuonut uutta tietoa liitepartikkeleiden pragmaattisesta käytöstä. Tutkijoita näyttää eniten kiinnostaneen *kin* ja sen polaari-pariksi *kAAn* (Vuoriniemi 1973, Karttunen – Karttunen 1976, Östman 1977, Hietaranta 1980, Vilppula 1984, Vilkuna 1984 ja Mäkelä 1993). Jo Hakulisen ja Karlssonin lauseopissa (1979) todetaan liitepartikkelien käytön kytkeytyvän siinä määrin semantiikkaan ja pragmatiikkaan, ettei pelkkä syntaksi riitä niiden kuvaukseen: huomioon on otettava myös puhujan ja kuulijan yhteiset tiedot (mts. 327–328).

Nykysuomessa on kahdeksan liitepartikkelia: *hAn*, *kA*, *kin*, *kAAn*, *kO*, *pA*, *s* ja *stA*. Paitsi funktioiltaan partikkelit eroavat kontekstiltään ja tietenkin taajuudeltaan. *kA*-liitteiset sanat ovat leksikaalistuneita (*eikä*, *koska*, *taikka*) tai puhekielisiä (*jotenka*, *minnekä*, *saatikka*), ja puhesuomen »tarpeettomat» *kA*-liitteet ovatkin usein johtimen ja tuttavallissävyyisen liitteen rajoilla (vrt. Mäkelä 1993: 1). Puhekielinen on niin ikään tuttavallisuutta luova *s*-liite. Länsimurteiden *stA*-liite sävyttää tyylin leikilliseksi tai vanhastavaksi (*Mihin ~ Mihinkäs ~ M i h i n k ä s t ä olet menossa?*). Kysymyspartikkelilla *kO* on muista poikkeavasti puhdas syntaktinen funktio. Muut partikkelit (*hAn*, *kin*, *kAAn*, *pA*) milloin tehostavat sanottua, milloin kytkevät sen edellä esitettyyn tai yleiseen tietoon, ja niitä käytetään niin puhutussa kuin kirjoitetussa suomessa. Liitteitä *hAn*, *s* ja *stA* lukuun ottamatta

partikkelit esiintyvät myös johtimina, esim. *joka, kukin, mikään* (Mäkelä 1993: 1–2).

Parista tutkimuksesta löytyy jonkin verran tietoja nykysuomen liitepartikkelien frekvensseistä. Toisessa on tutkittu asiaproosaa (HKV 1980), toisessa murrepuhetta ja suppeaa kirjoitetun kielen otosta (Pajunen – Palomäki 1984). Murteittaisia taajuuslukuja on myös Matti Mäkelän väitöskirjassa (1993).

Liitepartikkeleita on puheessa enemmän kuin kirjoituksessa ja itämurteissa enemmän kuin läntisissä. Vähiten partikkeleita sekä yksipuolisin partikkeli-jakauma on lounaismurteissa (Pajunen – Palomäki 1984: 50–55), mikä on syytä pitää mielessä 1600-luvun tekstejä tutkittaessa. (Frekvensseistä tarkemmin jaksossa 2.1.) Liitepartikkeleiden suosio puheessa selittyy puhujien interaktiosta ja siis pragmaattisista syistä; liitteillä onkin paljolti sama funktio kuin prosodisilla piirteillä. Tietyntyypisissä teksteissäkin kirjoittajan murretausta sekä tekstin tarkoitus vaikuttanevat partikkelien määrään. Tämän odottaisi kuvastuvan myös 1600-luvun saarnoista, joskaan murretaustan merkitystä ei ole syytä liioitella. Saman koulutuksen saaneiden kirjoituksissa tekstilajin merkitys lienee ratkaisevampi. Puheelle tyypilliset partikkelit eivät myöskään viihdy missä tahansa kirjallisessa kontekstissa. Nykysuomessa *s*-liitteen ja pitkälti *pA*-liitteenkin käyttö on sidoksissa epämuodollisiin tilanteisiin ja dialogiin. Nähtäväksi jää, ovatko kyseiset partikkelit kontekstisidonnaisia jo 1600-luvun teksteissä.

1.2. Tarkastelen kirjoituksessani niitä vanhan suomen liitepartikkeleita, joilla on nykysuomessa selviä pragmaattisia funktioita. Mukana eivät tällöin ole liitteet *kA* ja *kO*, eivät myöskään ns. kiinteät yhtymät (ks. alaviitettä 10). Esitän eri tekstilajeissa (teksteissä) käytettyjen liitepartikkelien frekvenssit ja distribuution sekä tarkastelen yhdenmukaista tai poikkeavaa käyttöä. Mikäli eroja on, pyrin selittämään niiden syyt: ovatko erot tekstikohtaisia vai johtuvatko ne kirjoittajan idiolektista. Selostan myös liitepartikkelien semantiikkaa ja nykyisestä poikkeavaa käyttöä sekä mahdollisia syitä, jotka ovat johtaneet nykykielen käytäntöön. Näytteitä tarkasteltavista partikkeleista:

(<i>kin</i>)	Ika 1673 C3a tällä tawalla uscowat <i>Pacanatkin</i> , caicki Jumalattomat, ja itze <i>Perkeletkin</i> wapisewat
(<i>kAAn</i>)	LPet 1649 B3b usconkipinätkin nijn sydämešt owat rauwennet ettei Christust enä <i>muistosanskan</i> eli <i>mielesänskän</i> ole pitäneet
(<i>s</i>)	LPet 1670 D2b caikis paicois – – pidä sinun Engelis cunnias, <i>ettes</i> hänen lässnä ollesans mitän tee, <i>iotas</i> minun lässnä ollesani häpeisit
(<i>stA</i>)	Kolck D3a <i>Cungasta</i> Lapsenne jätätte? LPet 1670 C3a <i>Woicosta</i> Sathanas Ihmisiä kiusata – – oman ehdons peräst?
(<i>pA</i>)	Kolck B2b <i>Eipä</i> yxikän waiwa eli ahdistus, eikä Cuolemacan taida heitä Jumalan rackaudesta eroitta

Perusaineisto on lähes sama kuin aiemmissa 1600-luvun tutkimuksissani, 68 650 sanetta saarnakirjallisuutta ja 32 900 sanetta asetustekstejä.¹ Selvittääkseni, onko liitepartikkelien käyttö sidoksissa tekstilajiin ja ehkä kirjoittajan idiolektiin, olen ottanut vertailuaineistoksi sekä saarnoja² että erityyppistä käännöskirjallisuutta.³ Uskonnon kieltä edustavat Pacchaleniuksen ja Tammelinuksen suomennokset, joista edellinen on Kristuksen viimeisten sanojen selityksiä, jälkimmäinen jenalaisen professorin mietteitä. Maallista tekstiä edustavat Erasmuksen Cullaisen kirian ja Variarum rerum vocabulan mallidialogien (Formulae) suomalaiset versiot. Kummankaan maallisen tekstin suomentajaa ei tiedetä. Koko aineistosta kertyy noin 175 500 sanetta, ja tästä tekstimäärästä olen kirjannut 940 liitepartikkeliesiintymää. 1600-luvun edustusta olen vertaillut toisaalta Agricolan kieleen (Lievonen 1985), toisaalta nykysuomesta saataviin tilastotietoihin (HKV 1980 ja Pajunen – Palomäki 1984).

1.3. Sekä Agricolalta että 1600-luvun kirjoittajilta tapaa jälkiliitteet *kA*, *kin*, *kAA**n*, *kO*, *n*, *pA*, *s* ja *stA*, liitteet *s* ja *stA* myös yhdistelmissä: *kAs*, *kOs*, *pAs*, *stAs*, *kAstA*, *kOstA* (ks. Forsman Svensson 1989: 110–). Mainitsin jo edellä, etten käsittele kirjoituksessani liitteitä *kA*⁴ ja *kO*; mukana ei myöskään ole nykykielestä kadonnut

¹ Saarnoja on 12 (yksi kultakin kirjoittajalta) ja niiden sanemäärä 4500–6500. Seuraavassa kirjoittajat, kunkin saarnan painovuosi ja Pippingin (P.) järjestysnumero: G. Andreae 1654 (P. 73), Bång = P. Bång 1690 (P. 287), Fav = J. Favorinus 1665 (P.124), Flach = J. Flachsenius 1680 (P. 213), Hamm = N. Hammar 1683 (P. 227), Ika 1673 = A. Ikalensis 1673 (P. 172), Kex = A. Kexlerus 1680 (P. 204), Kolck = J. Kolckenius 1698 (P. 339), LPet 1673 = Laurentius Petri 1670 (P. 153), Proc 1681 = K. Procopaeus 1681 (P. 214), Raj 1654b = T. Rajalenius 1654b esip. ja 1. saarna (P. 74), Thur = J. Thuronius 1689 (P. 276).

Asetuksia on 24, niistä yksi uusi (28. 10. 1675, Pipping 278). Ks. Forsman Svensson 1990: 13–14, 87–88 ja 1992a: 47.

² Niiltä saarnakirjailijoilta, joiden tuotanto on yhtä saarnaa laajempi, mukana on toinen, eri aikaan kirjoitettu saarna: Ika 1671 (P. 163), LPet 1649 (P. 63), Proc 1690, (P. 286), Raj 1654a (P. 72).

³ Tekstit ovat seuraavat: Pacch = A. Pacchalenius 1667 (P. 137), Tamm = G. Tammelinus 1688 (P. 209a), Eras = Erasmus 1670 (P. 125a) ja Form = Formulae puerilium colloquiorum 1644 (vrt. P. 51). Tammelinuksen tekstiä on mukana kahden normaalisaarnan pituinen otos. Kaikista teksteistä tarkemmin Forsman Svensson 1983: 91–93, 369–370, 373.

⁴ Vanhoissa teksteissä *kA* on yleinen kieltöverbin yhteydessä: Agricolalla *eikä* ym. muotoja on lähemmä tuhat (vrt. Index Agricolaensis). Yleisiä ovat myös *kA*-liitteiset pronominit ja partikkelit, jotka nykyään katsotaan puhekielisiksi, esim. *johonka*, *joidenka*, *kuhunka*, *kenenkä*, *mihinkä*. Huom. myös vanhan kirjakielen *eikä* – *eikä* pro *ei* – *eikä*. Kombinaatio *eikä* on tajuttu latinan *neque*-konjunktion vastineeksi, minkä huomaa vanhojen kielioppien esimerkeistä: *Engä minä!* neq; ego, *etkä sinä!* neq; tu, *eikä hän* neq; ille (Petraeus 1649: 63; samat Martiniuksella).

ja jo vanhassa suomessa sporadinen *n*-liite.⁵ Vanhasta kirjakiielestä aivan kuten Lounais-Suomen kansankielestäkin puuttuu nykysuomen moni-ilmeinen *hAn*-partikkeli. (Vanhan kirjasuomen sanakirjan varhaisin esimerkki on 1700-luvun lop-puolelta.)

Agricolan ja 1600-lukulaisten tuntemat liitteet *kin*, *kAAAn*, *pA*, *s* ja *stA* löytyvät myös varhaisimmista kieliopistamme, joskin yleensä muiden seikkojen kylkiäisinä; liitteen funktio on voinut jäädä kirjoittajalta huomaamatta. Seuraavassa esitän Petraeuksen (1649) havainnot ja Martiniuksen (1689) mahdolliset lisäykset.

Petraeus esittelee adverbeina *s*-liitteisiä verbinmuotoja, demonstratiivisen adverbien *catzos/ ecce*, kehottavan *annas nähdä/ sodes* ja kutsuvan *Culetkos/ heus* (mts. 41, 43). Syntaksiosassa on verbin ja akkusatiivin yhdistelmistä näytteinä mm. lauseet *Paljohongos sitä pidhät?* Quanti hoc aestimas? ja *monehän dalaringos [!] sitä pidhät?* quot thaleris aestimas illud? (mts. 52). Partikkeleista *kin* ja *kAAAn* on hajaesimerkkejä: yhdistävä adverbi (Adv. Congregandi) on *wielä nytkin/ etiam num* (mts. 43), hyväksyntää osoittavia (Approbativa) konjunktioita mm. *nimbongin/ [< niimpä onkin] ita est, nijn pahakin/ sic equidem* (mts. 44), kieltäviin adverbeihin puolestaan kuuluu *ei pahacan/ vix* (Martiniuksen ruotsinnos 'näp[pe]ligen') sellaisten ilmausten kuin *ei suingan, ei cummingan* ohella (mts. 41). Martinius on laajentanut edeltäjänsä pronominioppia ja mainitsee useampia lisätavulla muodostettuja »yhdyspronomineja»: *Minäkin/ Jag. Sinäkin/ tu. hängin/ han/ idzekin/ sielf/ ipse. Tämäkin/ denne/ hic. Sekin/ den/ is. Mekin/ Tekin/ Nekin/ isti* ja esittää niiden synonyymeiksi toisaalta tyypin *Minämyös, Sinämyös* (tai *Minäcans, Sinäcans*), toisaalta *pä*-liitteiset *Minäpä, Sinäpä, Hämbä*. Pronomineihin yhdistettävät lisätavut ovat Martiniuksen mukaan *Kin/ Gin/ Pä/ Bä/ Myös/ Cans* (mts. 40–41).

Petraeus lienee tulkinnut *pA*-liitteen persoonapäätteeseen kuuluvaksi, koska hän konjunktoiden käyttöä esitellessään huomauttaa »kieltävään adverbiin» (kielto-

⁵ Jälkiliite *n* (*ma, mä*) esiintyy jonkun kerran mm. Agricolalla ja Finnolla (Forsman Svensson 1992b: 252), hiukan useammin Maskun Hemmingillä. 1600-luvun saarnoista löytyivät seuraavat tapaukset, nekin yleensä virsisitaatteja: LPet 1644a C4b *c o s c a n silmäni ylös-nostan, Duomarin tunnustan*; 1649 F3b *Ah jos minulla Sijwet olisit, e t t ä n letä taidaisin – sano Augustinus*; 1670 C3b *O c u i n g a n olen iloinen* (samoin Kolck C4a). Kolckeniuksen saarnan lopussa on nimimerkin »Haikia Mieli» kyhäämä runo ja siinä säkeet *C u n g a n käännän Caswojani? C u n g a n kätken Kyneleni?* Mainittakoon myös Tamelinuksen (1688) dedikaation tapaus *e t t ä n olen rohjenut*. Formulae-dialogien näytteet osoittavat, että *n*-liite tunnettiin 1600-luvun puhe-suomessa: *K y l l e n tahdoisin, jos taidaisin* [nim. puhua latinaa]; *Ei ole c u s t a n maxan*. Osmo Nikkilä (1993: 599) pitääkin Agricolan ainutkertaista *iostan*-tapausta lounaissuomalaisena puhekielisyysnä. Huom. myös Petraeuksen kieliopin esimerkki *c u m m a n g a n cutzun?/ utrum vocabo?* (mts. 50), jonka Martinius on vaihtanut toiseksi.

verbiin) liitettävistä persoonatunnuksista ja esittää monikon 1. persoonan asussa *embä me tahdo/ nos non volumus* (mts. 63).⁶ Samasta yhteydestä löytyvät adverbit *jocost* [= jokosta] ja *jopa* latinaisine vastineineen: *jocost hän tuli?/ num advenit?, jopa hän tuli/ advenerat quidem*. Martinius (mts. 110) mainitsee lisäksi kyseisten ilmausten merkityksen kysyväksi ja vahvistavaksi.

Kielioppinsa runousopissa (De Prosodia) Petraeus esittelee riimittelijöiden avuksi lisätavuja, joiden joukkoon ovat päässeet liitteet *stA(s)* ja *kAAn*. Sanoja voi tarvittaessa pidentää: »*cungastas pro cungal/ quorsum tu, kirkosakan pro kirkos, ne quidem in templo est, ubi kan est enclitica*» (mts. 66). Huomautus *kaan-*tavun enklittisyydestä on Martiniuksellakin, joka on täydentänyt Petraeuksen esimerkkilauseen (*Eij Kircosakan – – ollut/ han war icke heller i Kyrckian/ ne quidem in templo fuit*) ja lisännyt esimerkin *Cotonacaan/ pro Cotonal icke heller hemma/ ne quidem domi fuit* (mts. 118). Niin implisiittistä kuin 1600-luvun grammatikkojen⁷ esitys onkin, he tarjoavat erälle liitteille latinan (ruotsin) käännösvastineet ja toteavat liitteiden hyödyllisyyden runonteossa.

2. Liitepartikkelien käyttötaajuudesta

2.1. Totesin jo edellä, että liitepartikkelien käyttötaajuus vaihtelee toisaalta puhutussa ja kirjoitetussa kielessä, toisaalta eri murteissa. Samalla arvelin liitepartikkelien määrän tekstissä kuvastavan enemmän tekstin luonnetta kuin kirjoittajan murretaustaa. Eräät liitepartikkelit sopivat vain tietyntyypisiin teksteihin: ne ovat funktioltaan tarpeettomia esimerkiksi neutraalissa asiaproosassa. Partikkelien määrä ja jakauma voi siten olla hyvinkin erilainen. Voidakseni vertailla tekstityyppejä ja kirjoittajia olen suhteuttanut frekvenssit tekstien pituuteen laskemalla liitepartikkelien prosenttiosuuden sanemääristä (taulukko 1). Teksteissä on viisi luokkaa: 1) 1600-luvun hartauskirjallisuus, 2) 1600-luvun profaanikirjallisuus, 3) Agricolan teokset, 4) nykyinen kirjoitettu kieli, johon kuuluu 1970-luvun asiaproosaa (ASIA) sekä eri alojen yleiskieltä (YLEIS), 5) nykymurteet (MURRE). (Nykykielen aineistoista ks. HKV 1980 ja Pajunen – Palomäki 1984.)

⁶ Koko paradigma on seuraavanlainen: *En tahdo/ non ego volo, ett sinä tahdot [!]/ non tu vis, ei hän tahdo/ non ille vult, embä me tahdo/ nos non volumus, ettet te tahdo/ vos non vultis, eiwät he tahdo/ illi non volunt* (mts. 63).

⁷ Vhaelin kieliopin (1733) adverbi- ja konjunktiojaksoista voi poimia seuraavat liitepartikkelit: *eipä suingan* (s. 109), *nijnkö/ nijnköstä/ siccine, mån så* (s. 110), *nijnpahakin/ sic equidem, så är det likväl* (s. 115). Vhael mainitsee pronomineja yhdistettävän partikkeleihin »*ca, ki, pa, co, caan* vel per analogiam *kä, pä, kö, kää*» (mts. 57).

Taulukko 1. Liitepartikkelien määrä ja suhteellinen osuus eri aineistoissa

Tekstiluoikka	f	%	N
1. Saarnat 1600	281	0,4	68 650
Pacchalenius 1667	132	0,5	26 100
Tammelinus 1688	90	0,7	11 900
2. Asetukset 1600	37	0,1	32 900
Formulae 1664	130	7,4	1 760
Erasmus 1670	67	1,0	6 450
3. Agricola	2 447	0,6	427 000
4. ASIA	525	0,8	66 851
YLEIS	256	1,3	20 000
5. MURRE	6 697 ⁸	3,3	200 000

Liitepartikkelien taajuuserot ovat suuret sekä vanhan kirjakielen ja nykysuomen että eri kirjoittajien välillä. Liitepartikkeleita käytetään vanhassa kirjasuomesa ylipäänsä vähemmän kuin nykyään: Agricola ylittää suunnilleen puoleen, 1600-luvun saarnakirjallisuus kolmannekseen nykyisen yleiskielen edustuksesta (1,3). Asiaproosassa liitteitä on harvemmassa (0,8) kuin yleiskielessä, mihin vaikuttanee aineistojen koostumusero: asiaproosan korpuksesta lähes puolet on tietokirjojen, ensyklopedioiden ja tiedottavien artikkelien tekstiä, kun taas puolet Pajusen ja Palomäen (1984) korpuksesta edustaa muistelmien ja reportaasien kieltä. Tekstien tiukka asiapitoisuus selittää liitepartikkelien vähäisyyden (0,1) myös asetuksissa; selitykseksi ei riitä tekstien käännöksen luonne. Käännössuomeahan ovat myös Tammelinus (0,7) ja Erasmus (1,0) samoin kuin liitepartikkeleita tulviva Formulae-teksti.

Varhainen suomenkielinen kirjallisuus on miltei yksinomaan hartaus- ja lakitekstejä. Tässä suhteessa poikkeukselliset latinakoulun mallidialogien ja Erasmuksen käytösoppaan suomennokset ovat häviävän pieni osa 1600-luvun kirjasuomea. Liitepartikkelien kannalta ne ovat kiintoisat. Dialogien kieli lienee aikansa kou-

⁸ Lukuun sisältyvät *kA*- ja *kO*-liitteiden esiintymät. Saman tutkimuksen kirjoitetun kielen otoksessa näitä liitteitä on 33 eli n. 11 % liitepartikkeleista. Vrt. Pajunen – Palomäki 1984: 50 ja Karlsson 1982: 310.

lusuomea (Haltsonen 1959: 468–475), ja käytösoppaankin ohjeet tuntuvat puheenomaisilta. Tästä lienee etsittävä syytä siihen, että kummassakin on viljelty normaalia runsaammin liitepartikkeleita. Näiden nuorille tarkoitettujen tekstien suomentajat käyttävät liitepartikkeleita aivan eri tavoin kuin saman ajan saarnakirjailijat tai Kristuksen »Joutsenlaulun» ja oppineen miehen uskonnollisen pohdiskelun tulkit Pacchalenius ja Tammelinius.

Samaakin tekstiluokkaa edustavien saarnakirjailijoiden välillä on suuria eroja: kolmanneksella kirjoittajista (Andreae, Bång, Flachsenius, Thuronius) liitepartikkeleita on vain 0,1–0,2 % sanemäärästä (näistäkin valtaosa Raamatun sitaateissa), muilla 0,4–0,7 %. Saman kirjoittajan prosenttiluku voi vaihdella eri aikoina kirjoitetuissa teksteissä: Laurentius Petrin varhaistuotantoon kuuluvassa saarnassa (1649) se on 1,0 ja myöhemmässä saarnassa (1670) 0,6. Onko syynä eroon satuma, tyylin muuttuminen iän myötä vai se, että turkulaissyntyinen Laurentius muutti 1648 hämäläiseen Tammelaan? Liitepartikkelien suosio puhemielessä ilmenee taulukon taajuusluvusta 3,3; lukua tosin korottaa siihen sisältyvä *kA-* ja *kO-*liitteiden edustus (ks. alaviitettä 8). Murrepuheen ääripäitä edustavat lounais- ja savolaismurteet, joista edellisen prosenttiluku on 2,1 ja jälkimmäisen 4,2. Samanlaisen kuvan saa Mäkelän tutkimuksen (1993) perusteella: kun laskin kirjassa (mts. 5) mainittujen taajuuslukujen pohjalta lounais- ja savolaismurteiden vastaavat prosentit, sain luvuksi 2,1 ja 3,5. Todiste murrepohjan vaikutuksesta on esimerkiksi Juhani Ahon teosten runsas liitepartikkelien käyttö (ks. Lievonen 1985: 20–21).

2.2. Paitsi liitepartikkelien käyttötaajuudessa myös eri liitteiden suosituudessa on selviä teksti- ja idiolektikohtaisia eroja. Nykyinen kirjasuomi viljelee ennen kaikkea polaariparia *kin/kAAn*, jonka osuus on kolme neljännestä tai enemmänkin kaikista liitepartikkeleista (taulukko 2). Liitteiden *kin* ja *kAAn* yhteismäärästä kielteisen parikin osuus on eräissä murreryhmissä parikymmentä prosenttia (vrt. Mäkelä 1993: 3–4). Tätä voi verrata tietoon, että kirjoitetun kielen lauseista noin kymmenesosa on kieltolauseita (HKV 1980: 120–121). Puhesuomessa lounaismurteet erottuvat muista yksipuolisen *kin*-edustuksensa vuoksi (Pajunen – Palomäki 1984: 57). Mäkelän (mts. 5) frekvenssitietojen pohjalta laskemani *kin*, *kAAn*-partikkelien osuus on lounaismurteissa 90 % (mukana siirtymämurteet), hämäläismurteissa alle 70 % ja savolaismurteissa noin 40 %. Tältä pohjalta voisi odottaa samansuuntaisia tuloksia lounais- ja hämäläismurteisiin perustuvista saarnateksteistä. Liitteiden käyttö voisi joissakin tapauksissa kuvastaa kirjoittajan murretaustaa: suomalaisten saarnakirjailijoiden koti- tai toimipaikkoja ovat olleet Varsinais-Suomi, Satakunta, Häme, Pohjanmaa, Savo ja Karjala sekä Ahvenanmaa, Ruotsi,

Taulukko 2. Liitepartikkelien jakauma eri aineistoissa

Teksti(luokka)	kin/kAAn		stA		s		pA		hAn		Yhteensä
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
1. Sa 1600	160	57	34	12	81	29	6	2	–	–	281
Pacch	33		43		42		14		–	–	132
Tamm	37		4		49		–		–	–	90
2. As 1600	35		–		–		2		–	–	37
Form	12		14		95		9		–	–	130
Eras	22		–		45		–		–	–	67
3. Agricola ¹	469	19	35	1	1412	58	531	22	–	–	2447
4. ASIA ²	395	75	–		130		25		–	–	525
5. YLEIS ³	223	87	–		33		13		–	–	256

¹ Lievonen 1985: 19.² HKV 1980: 121. Määrään 130 sisältyvät partikkeliyhdistelmät.³ Pajunen – Palomäki 1984: 50 ja Karlsson 1982: 310.

Inkeri ja Narva.⁹ Taulukkoon 2 olen merkinnyt liitepartikkelien jakauman samoista aineistoista, jotka esiintyvät taulukossa 1 (murteita lukuun ottamatta). Prosenttiosuudet on laskettu vain 1600-luvun saarnoista, Agricolan teoksista sekä nykykielestä; muista on ilmoitettu absoluuttinen frekvenssi. Nykysuomen vertailututkimukset mainitsevat liitepartikkelien *hAn*, *pA* ja *s* osalta vain niiden yhteistajuuden; liite *stA* puuttuu nykykorpuksista, *hAn* taas vanhasta suomesta. Lyhenteistä ks. edellistä taulukkoa.

Taulukosta 2 ilmenee, että *kin*, *kAAn* -liitteiden osuus kaikista liitepartikkeleista on Agricolalla noin viidennes (19 %); 1600-luvun saarnoissa osuus on jo lähes kolminkertainen (57 %), joskin selvästi pienempi kuin nykyisessä kirjasuomessa (asiaproosa 75 %, yleiskieli lähes 90 %). Pacchaleniuksen ja Tammelinuksen suomenoksissa *kin/kAAn*-paria suosittu on *s*-liite, joskin polaaripari sanemäärään suhteutettuna on Tammelinuksen tekstissä jopa yleisempi kuin saarnoissa. Ase-

⁹ Tiedot saarnakirjailijoiden syntymä- ja asuinpaikoista ovat Turun Akatemian opiskelijamatrikelista (Lagus 1891). Matrikelista ei löydy Georgius Andreaeta ja Nicolaus Hammaria.

tusten harvalukuiset liitepartikkelit edustavat lähes poikkeuksetta *kin*-liitettä (4 *kAAn*-esiintymää). Yksipuoliselta liitejakauma näyttää myös Erasmusuksen käytösoppaan suomennoksessa: kolmannes on *kin*- tai *kAAn*-, kaksi kolmannesta *s*-liitteitä. Formulae-dialogeissa on toisin kuin muissa profaaneissa teksteissä viljelty kaikkia partikkeleita, mutta jakauma on samanlainen kuin Erasmusuksen tekstissä: kolme neljännessä on *s*-liitteitä. Dialogit osoittavat, että jo 1600-luvun puhekielessä liitepartikkeleita viljeltiin monin verroin enemmän kuin kirjoitetussa kielessä; vaikka *s*-liite jätetään huomiotta, dialogeissa on suhteellisesti enemmän liitteitä kuin missään muussa tekstissä.

Nykyisessä kirjoitetussa kielessä liitepartikkelien *s*, *hAn* ja *pA* yhteisöisyys jää alle neljännekseen, ja valtaosa edustanee *hAn*-liitettä, joka on kirjasuomessa nuori. Murteissa suhde on toinen, kuten Mäkelän tutkimus (1993: 2–3) osoittaa. Partikkeleita *s*, *hAn*, *pA* on lounaismurteissa 10 %, hämäläismurteissa 30 % ja savolaismurteissa 60 %. Lounaismurteissa näiden kolmen partikkelin keskinäinen jakauma poikkeaa muista: *hAn*-liitteen osuus on vain kymmenesosa, kun se hämäläismurteissa on kolme neljännessä ja savolaismurteissa yli neljä viidennestä. Sama pätee paljolti myös *pA*-liitteen osuuteen näissä murteissa. Vanhan kirjakielen suosikkiliitteisiin kuuluu *kin/kAAn*-parin ohella *s*. Näiden kolmen yhteisedustus on sekä Agricolan teoksissa että 1600-luvun saarnoissa noin neljä viidennestä liitepartikkeleista, mutta niiden keskinäinen suhde on aineistoissa käänteinen: Agricola suosii *s*-liitettä yhtä paljon kuin myöhemmät saarnakirjailijat *kin/kAAn*-paria. Taulukosta 2 näkyy, että *s*-liite ensinnäkin puuttuu asetuksista, että se on selvästi suosituimpi hartauskirjojen käänöksissä kuin suomalaisessa saarnakirjallisuudessa ja että sitä on runsaimmin lakikieleen kuulumattomissa profaaniteksteissä. Näyttää siltä, että *s*-liitteen viljely vaatii tietynlaisen kontekstin 1600-luvullakin (ks. 3.2). Paljolti murre- tai idiolektikohtaiselta vaikuttaa *stA*- ja *pA*-liitteiden käyttö: aikalaisiaan runsaammin näitä liitteitä viljelee Pacchalenius, ja yllättävän monta *pA*-esiintymää löytyy myös muutaman sivun pituisesta Formulae-tekstistä. Myös Agricolan *pA*-liitteiden runsaus (viidennes liitepartikkeleista) kiinnittää huomiota. Tällaiset seikat otan puheeksi seuraavissa jaksoissa kunkin liitepartikkelin kohdalla. Noudatan käsittelyssä partikkelien rankijärjestystä 1600-luvun saarnoissa.

3. Liitepartikkelityypit

3.1. *kin*, *kAAn* -liitteet

Nyky-suomen *kin* ja *kAAn* -partikkeleilla on kytkevä funktio, joka vaihtelee konteksteittäin. Kumpikin parikki voi liittyä nominiin tai verbiin. Parafraaseiksi sopivat 1) 'myös', 'myöskään', 2) 'jopa', 'edes' sekä 3) 'esimerkiksi'. Merkitykset

eivät ole selvärajaiset, ja samaan tapaukseen voi sopia useampikin tulkinta. Verbiin liittyvinä näillä partikkeleilla (tästä lähin *V-kin/kAAn*; vrt. Vilkuna 1984) on lisäksi hankalammin parafrasoitavaa erikoiskäyttöä: 4) ne ilmoittavat sanotun odotetuksi tai odottamattomaksi. (Funktiosta tarkemmin Hakulinen – Karlsson 1979: 328–329; Vilkuna 1984: 395–403; ks. myös Vilppula 1984: 51–.) Eri funktioiden taajuuksista ei ole tietoja, mutta kolmas ja neljäs funktio näyttävät olevan kirjoitetussa kielessä varsin tavallisia. Tähän viittaa Tuuli Forsgrenin (1990) laskelma nykyproosan *kin*-liitteiden ruotsalaisista käännösvastineista: yli puolet liitteistä oli jätetty kääntämättä tai käännetty muulla kuin 'också, även' -tyyppisellä ilmauksella. Näin on asia nykysuomessa. Vanhassa kirjakielessä on toisin.

Koko aineistossani on viidettäsatatä tilapäistä¹⁰ *kin/kAAn*-esiintymää. Tästä määrästä kielteistä parikkia on neljännes, ts. *kAAn*-liitteen suhde *kin*-liitteeseen on 1: 3. Kaksi kolmannesta näistä partikkeleista liittyy nomineihin, viidennes partikkeleihin ja vain runsas kymmenesosa verbeihin. Verbeissä esiintyy yleensä *kAAn*; *V-kin*-tapauksia on 16, näistä runsaat puolet L. Petriltä (vrt. Mäkelä 1993: 27). Mainittakoon, että Agricolan *kin/kAAn*-esiintymistä neljännes on verbejä, mutta *V-kin*-tapauksia on vain 17, suhteellisesti saman verran kuin 1600-luvun saarnoissa; partikkeleita on 15 % ja pronomineja peräti 60 %. Vertailun vuoksi seuraava tieto: Juhani Ahon neljässä romaanissa *V-kin*-tapauksia on lähes kolmannes *kin*, *kAAn* -esiintymistä (laskelman pohjana Lievonen 1985: 79, 80, 92, 93). Näyttää siltä, että 1600-luvun kielioppeihin päässeet pronomini- ja partikkelitapaukset (ks. 1.3) olivat teksteissäkin taajakäyttöisiä. Niin pronomineja kuin partikkeleita tarvittiin esimerkkeihin. Partikkeleista yleisimpiä ovat *edespäinkin*, *ennenkin*, *muollakin*, *muulloinkin*, (vielä) *nytkin*, *sielläkin*, *siinäkin*, *silloinkin*, (vielä) *sittenkin*, *täälläkin*, *vieläkin*; *kertaakaan*, *nytkään*, *sittekään*, *useinkaan*, *vähääkään*. Muutama tekstinäyte pronomineista (1) ja partikkeleista (2).

1. Ika 1671 C4a HERra pyhät cunnioittawat sinua, nijn *minäkin* myös nyt teen; B2a Tästä tule *meidängin* lohdullisest muista, että myös meillä on HERra; B4b Wäärin myös tekewät *nekin*, jotca toimitawat itzellens – – cuoleman; 1673 A2a jos *mekin* wielä jouduisim Corphen; Kex C4a se on kyllä tosi ettei

¹⁰ Mukana eivät ole kiinteät yhtymät, ts. indef. pronominit ja partikkelit: *jokin*, (*itse*)*kukin*, *kumpikin*, *kenkään*, *kukaan*, *kumpikaan*, *mikään* ja pronomineihin rinnastuvat *yksikään* (yleinen) ja *ainoakaan* (harv.); *kaikitenkin*, *kuitenkin*, *liiatenkin*, *semminkin*, *sitte(n)kin*, *ensinkään*, *koskaan*, *kuitenkaan*, *semminkään*, *sitte(n)kään*, *suinkaan*. Harvinaisohkoja ovat *kumminkin* ja *kumminkaan*, *myöskin* ja *myöskään*, aivan sporadinen *ollenkaan*. Sellaiset esiintymät kuin *sittenkin* ja *sittenkään* olen tulkinnut kontekstin mukaan joko kiinteiksi (= 'kuitenkin', 'kuitenkaan') tai tilapäisiksi yhtymiksi (esim. *wielä sittenkin* = 'vielä senkin jälkeen', *ei sittenkään* = 'ei edes sen jälkeen'). Ks. näytteitä (2).

hängän illman synnitä – – ollu; LPet 1649 C2b jocaidzen silmän pitä hänen näkemän, *nijdengin* cuin händä pistänet owat; F3b ei *sekän* sinua mahda peliättä, että HErra tule tulen cansa duomiol; 1670 B2b Engelit – – owat luodut cuin *mutkin* cappalet

2. Ika 1673 D2b [kuoleva on nauttinut Herran ehtoollisen] Ja *wielä sittäkin* – – huocauxilla – – sekä itzens että omaisens, Herran Jumalan haldun andanut; 1671 C3a HERra autta minua, nijncuin *myös muulloisingin*; D2a nijn hansen saman menestyxen myös caickille hänen Sananscuulijlle *wielä edespäingin* toiwotais; Ca [saidat] tulewat kipiäxi, ja ei *sittengään* raskitze otta parandaja tygöns; LPet 1670 Ca [Moose on] Taiwasen Engelild saatettu, että *sittengin* ynnä Elian cansa on ilmestynyt Taborin Wuorella; Kex B4b Mutta jos eij hän *sittekän* itzens paratta tahdo, nijn pitä händä jälckin pandaman – – panna

Ahkerimmin *kin* ja *kAAAn* -liitteitä käyttää Laurentius Petri, joka muutenkin suosii liitepartikkeleita enemmän kuin aikalaisensa: hänen kahdessa saarnassaan (n. 16 000 sanetta) *kin/kAAAn*-esiintymiä on 0,7 % sanemäärästä (yli 70 % kaikista liitepartikkeleista), varhaisemmassa (1649) peräti 0,9 %. L. Petri viljelee pelkääntään *kin* ja *kAAAn* -liitteitä kaksi kertaa niin taajaan kuin saarnakirjailijat keskimäärin kaikkia liitepartikkeleita (vrt. nykyisiä lounaismurteita). Tällainen »kinkiminen» kuvastaa L. Petrin lounaissuomalaista murreperimää, mutta on toisaalta hänen idiolektinsa erikoispiirre. Häntä lähimmäksi tulevat nimittäin satakuntalais-hämäläiset Ikalensis (Ikaalisista) ja Rajalenius (Huittisista), kummankin prosenttiluku 0,4. Sitä vastoin lounaissuomalaiset Hammar (Maarian kirkon kappalainen) ja Procopaeus (Loimaan kirkkoherra, kotoisin Uskelasta) käyttävät partikkeliparia säästeliäämmiin. Formulae-dialogeissa *kin* ja *kAAAn* -liitteitä on saman verran kuin L. Petrillä. Vertailun vuoksi mainittakoon, että kuuden nykykirjailijan tekstissä pelkkää *kin*-liitettä on 0,2–0,7 % sanemäärästä (Forsgren 1990).

Kyseiset partikkelit, erityisesti *kin*, ovat olleet niin taajakäyttöisiä 1600-luvun kirjoitetussa ja ilmeisesti puhutussakin suomessa, että ne ovat päässeet tekstiin kuin tekstiin. Niinpä *kin*-liite esiintyy kaikissa tutkituissa aineistoissa, ja sitä on melkoisesti jopa asetuksissa, joista muita liitepartikkeleita ei juuri tapaa. Valtaosa asetusten *kin*-tapauksista on pronomineja ja partikkeleita, joihin ruotsalaisessa lähdetekstissä liittyy *och, också* tai *så* (väl) – *som: hänkin* ← *och* han, *silläkin maanpaikalla* ← *också på denna ort*, (nyt) *kuin ennenkin* ← *som tillförende, niin sisällä kuin ulkonakin* ← *så in- som utrikes*. Partikkelit *ennenkin, nytkin, sittekin, vieläkin* ovat melkein pä leksikaalistuneita, mistä syystä niitä käyttää sellainenkin kirjoittaja, jonka tekstissä *kin* on muuten harvinainen. Monen *kin*-ilmauksen lähde on Raamattu, sillä saarnakirjailijat siteeraavat Raamatun tekstiä milloin suoraan, milloin muuntaen (3). Harvinainen V-*kin*-tapaus voi olla muistuma Raamatusta, vaikka asiasisältö ei olekaan sama. Mitä enemmän tekstissä on V-*kin*-lauseita, sitä

vähemmän on stereotyyppisiä *kin*-partikkeleita. Juuri idiomaattiset *V-kin/kAAAn*-lauseet, sikäli kuin ne eivät ole lainaa, osoittavat, että *kin*-liite todella kuuluu käyttäjänsä idiolektiin (ks. näytteitä 6–8).

3. Hamm Bb Ette ole Mailmast – – Nijn cuin en *minäkän* Mailmast ole (Joh. 17: 14); Ika 1673 Db Cosca Cuollut rauhas maca, nijn lacka *sinäkin* händä ajattelemast (Sir. 38: 24); LPet 1649 C2ab Ja hän on tulewa näkywäisel muodolla, nijncuin te näitte – – hänen *menewängin* (Ap.t. 1: 11); Thur B4a jota Christuxen nimi ei ennen *mainittucan* ollut (Rom. 15: 20); Proc 1681 A3a (myös 1690) Ne sentähden jotca itkewät olcon nijncuin eij he *itkisickän* (1. Kor. 7: 30)

Polaaripari *kin/kAAAn* näyttää luontuvan paremmin saarnoihin kuin ajan muihin teksteihin. Tähän vaikuttaa saarnan tarkoitus ja siitä johtuva sisältö. Kytkenällä edellä esitettyyn (tai tunnettuihin tapahtumiin ja yleisiin totuuksiin) sekä todistellulla on saarnatyylissä korostainen funktio. Kirjoittaja vakuuttaa lukijat (kuulijat) sanomansa oikeellisuudesta vertaamalla omaa aikaansa Raamatussa kuvattuun tai päinvastoin sekä esittämällä syy ja seuraus -suhteita, kytkemällä sanotun Raamatun totuuteen. Ei ole sattuma, että komparatiivi- ja konsekutiivilauseita käytetään uskonnon kielessä taajempaan kuin muissa tyylilajeissa (Forsman Svensson 1992c: 412–413). Juuri sellaisista konteksteista löytyy valtaosa 1600-luvun aineiston *kin/kAAAn*-esiintymistä.

Neljännes tapauksista esiintyy »komparatiivisessa kontekstissa»: kyseessä on 'sekä – että' ('ei – eikä') -ilmausta vastaava yhdyskonjunktio (4a), vertailurakenne tai komparatiivilause (4b). Myös Agricolan yleisin konteksti on »komparatiivinen». Syyn ja seurauksen suhteita ilmaisemaan käytetään päälauseen ja konsekutiivi-, konditionaali- tai kausaalilauseen yhdistelmää (4c) tai konnektoreilla *niin, näin, sen tähden* ym. alkavia lauseita (4d).

- 4a. Ika 1673 A2b HERra – – on – – edescatzonut – – caickinaiset nijn Rwmin cuin *Sielungin* tarpet; B2b Nijn racasti Jumala – – sekä minua että sinua, Nijn pahoia cuin *hywiäkin* Ihmisiä; 1671 Ab ei ole rickaalla enämbi wapautta, cuin *köyhälläkään*; ei myös Hengellisil enä *Mailmallisillakaan*; LPet 1670 B4a Pahat nijn cuin *hywätkin* owat Jumalan luodut Luondocappalet; Proc 1690: 42 Tämän – – Pispä wainan – – ylistettävä Elämä, ja Käytös, on nijn hywin ylimäisille cuin *alimaisellengin* tiettäwä; Kolck C2a Mahta nijn yxi cuin *toinengin* noudatta ja etziä Pyhyyttä; Hamm Cb ettei meidän enä cuin *heidängän* Suusans, löytätis Petosta

- b. Ika 1673 A4b Hänen Laupiudens on nijn suuri cuin hän *itzeckin* on; B3a Että me ahkeroitizim itzem wilpittömäs Jumalan rackaudes nijn cuin *hängin* meitä on racastanut; LPet 1670 Da Ja nijncuin *alustakin* Satanas kiusaisi Esiwanhemmat syömän kielystä puusta, nijn hän wielä nyt kiusa; 1649 Cb Nijn-

cuin Ylkä kärsi Morsiammens heickoutta – – Nijn *CHRISTuskin* kärsi meidän heickouttam; Proc 1690: 12 me olemma Wierat ja Mucalaiset, nijncuin caicki meidän *Isämmekin*; Raj B4b Mitä minä olen rickonut – – enemmän cuin *muutcan* Ihmiset? Eras L4a Sekä Wijna sekä Olut eij wähemmin cuin *Winakan* juowuttawainen – – hywät tawat turmele

c. LPet 1649 Ea Nijn myös, cuin Perkelet pitä edeskäymän sille Duomiolle, nijn *Helwettikin* anda ne Cuollet cuin heisä olit; E2b Nijn myös caickein Christittyin tule aina Hengesä walwoa, että *maatesakin* heidän sydämens walwois; B2b Christus – – sencaltaises hiljaisudes – – tähän mailman tuli, täsä eli ia oli, ettei *wihollisillenskan* suutans awannut; C4a Ja cosca JVmala näke, että hänen Sanans – – jocu ylöncadzo hywäs woimasans, nijn JVmala – – ei salli Hengen *Hädäsäkän* nijstä osallisexi tulla; Kolck A3a [Jumala lohduttaa meitä] että *mekin* taidaisimma lohdutta nijtä, jotca caickinaises Waiwas owat;

d. LPet 1649 F2a Nijn käy *sinäkin* iloiten sinun taiwalista Ylkäs – – cohden; F4b Älä *sinäkän* pelkä Jumalan Käräjän menses; Ika 1673 C2b Sentähden eij *meidängän* – – pidä toista Lunastaja toiwoman; Kolck C2b Sillä näin owat *pyhätkin* Waimot muinen heitäns caunistaneet; Fav C2a Näin pitä *meidängin* rohkiat oleman wijmeisellä ajallam; Hamm B3b Sentähden ei *meidängän* pidä sowittaman itziäm tämän Mailman Muodon jälkeen; Raj 1654a Ca Ja näin sencaltaisille *wielä nytkin* tapahtu.

Näytteissä 4a–d *kin* ja *kAAn* -partikkelien parafrasiksi sopii 'myös(kään)', määrätapauksissa myös 'jopa' tai 'edes'. Oma ryhmänsä ovat ns. skalaariset *kin*, *kAAn* -tapaukset, joiden parafrasiksi tuntuu käyvän vain 'jopa' tai 'edes'. (Skalaarisuustulkinnosta tarkemmin Vilkuna 1984: 399–401.) Skalaarinen *kin* on aineistossa komparatiivista harvinaisempi, mutta esimerkkejä löytyy puolelta saarnakirjailijoista. Kyseessä on yleensä kvantifiointi (*Jos muistat y h d e n k i n , se riittää*), ja kvantifiointia on monenlaista. Sellaisilla nykykielen ilmauksilla kuin *Oliko niitä p a l j o n k i n ?* tai *Olen hakenut u s e i t a k i n apurahoja* näyttää olevan jonkinlainen malli kolmensadan vuoden takaisessa kielessä, kuten näytteistä (5) ilmenee.

5. LPet 1670 Bab Ja ehkä *yhdengin* [enkelin] cautta Jumala omansa – – taita warjella – – cuitengin toisians Jumala *usiammatkin* Engelins asetta Ihmistä – – suojeleman; Bb O Herra anna *yxikin* hywist Engelist meidän cansam olla; 1649 A2a Muutamat – – cohta cuin cuulewat sitä [= Kristuksen tulemista] *mainittawangin*, nijn peljästywät cowin; Proc 1681 C2b eij minun ole Mosexel mitän welca, JESUS on minun edestäni *wijmeisengin* Ropon maxanut; 1690: 29 Caickein *pyhimmätkin* owat syndiset; Andr Ab Cuinga minä tästä teidän Swresta surusta *wähängin* taitasin wähetä; Kex B4b ne iotka *pienengin* asian tähden lähimmäistäns sadatellewat ia pannan panewat; Ika 1673 Cab Sillä jos me *wielä paljongin* sanoisim, nijn en me cuitengan kerkiä (Sir. 29: 20); Raj 1654b A2b Oli myös aina heilläkin Saarnaians ia Opettaians – –. Ja tosin *usiatkin* toisians; Pacch G3b tiedän minä, että sinä – – sen caickein minun

piskuisimmangin työni, kelwollisexi otat; Form Kyllä minä sen *sanomatackin* tiedän. Ongo minun siihen tekemist? – Om *paljokin*.

Tulkinta 'myös(kään)' tai 'jopa', 'edes' sopii niihinkin harvinaisiin tapauksiin, joissa partikkeli liittyy verbiin. Kontekstina ovat kuten edelläkin erityyppiset sivulauseet: komparatiivityyppi *niin kuin X tekikin, X on niin kuin ei tekisikään, enemmän kuin X tekikään* (6a–c), konsekutiivi- tai konsessiivilause *niin ettei ~ vaikka ei X tehnytään* (7a) sekä eräät muut ilmaukset, mm. tyyppi *X ei [silloin] vielä ollutkaan* (7b). Tähän kuuluvia tapauksia on myös edellä näytteessä (3). On kourallinen V-kin-lauseita, joissa liitteen voi tulkita odotuksenmukaisuuden merkiksi: *X teki niin kuin odotettiin* (8). Tapaukset eivät ole selvärajaisia, ja niihin sopii 'myös'-tulkintakin. Formulae-dialogien repliikissä ilmausta *en olekaan* on käytetty vastaväitteen tehostimena (»ei asia olekaan niin kuin luulet«).

6a. LPet 1649 Db Millä tawal jocu cuole, sillä tawal *Duomitangin*; H7b [Jumala] taita nijn pian wihastua cuin *armahtakin*; O3a minä olen – – kärsinyt ia ulos seisonut – – sen quin minun kärsimän ia ulos *seisomangin* piti; O7a mulda pitää jällens mahan tuleman, cuin se *ollutkin* on

b. Tamm s. 45 mitä ei hän tahdo soimata, se on nijncuin ei *oliscan* ollut;¹¹ Pacch B4a [Saul laitti] itzens nijn, cuin eij hän olis cuullucaan sitä; J5a [sinä Jumala] idzens minun cohtan nijn osotat, cuin en minä sinun poicas *olisikan*; Eras s. 181 laita idzes nijn, ettäs sen cuins tiedät, ikänäns cuin ett *tiedäisickän* (s. 161 älä ole *tietäwänäkän*)

c. Kex D2b [vainaja] tiesi hänen omasa wirasans enämän olewan käsketty, cuin hän taisi *toimittakan*; Raj 1654b Db [hurskaat ihmiset] owat paljo cor-kiammat lahjat cuin he *anonetkan* saanet; Eras s. 168 Monicahdat ennen cuin he hywin *istuwatcan*, heittäwät cohta Kätensä herckuin

7a. LPet 1670 B4a Pitäkön myös itzecukin ahkeran waarin cunniallisen wir-cans töistä, ettei mualle *muistasickan* eli *joutaisiscan*; Joseph oli ahkera Wirasans, nijn eij maltanut *cajotackan* mitä Potipharin Emändä pahuten neuwoi; 1649 F2a eikö hän palio enämmin – – iloiten händä watan käy [nim. morsian ylkää], waicka ei ennen ruumilisel silmilläns *nähnytkän* olisi; D3a [kalvinilaiset] ei luule wastudest syndynein JVmalan armost – – eroitettawan, ehkä cuinga *eläisitkin*

b. LPet 1649 Fa Tiedä sijs ettei nijden uscowaisten syndiä enä sitten *muis-*

¹¹ Nykykielinen asu: *niin kuin ei olisi ollutkaan*. Vilkuna (1984: 402) toteaa, että »liittomuodoissa 'myös'-tyyppinen *kin* pyrkii pääverbiin ja 'odotuksen' *kin* apuverbiin». Vanhassa kirjasuomessa ei kuitenkaan ole kyse »odotuksesta», vaan parafrasista 'edes', 'ollenkaan' ym. Liite kuuluu siis pääverbiin.

tetacan; Da Job – – toiwoi ettei olisican tähän Walkeuteen *syndynytkän* (vrt. alaviitettä 11); Proc1681 B2b se on suuri että Jumala loi Ihmisen silloin *cosca* eij hän mitän hywää ansannut ollut, joca eij silloin wiellä *ollutcan*; B3a Jumala on vihainen – – nijlle – – Jumalattomille jotca – – paduttawat itzens Pahu-desans ja eij *aicoican* parannosta tehdä; 1690: 29 Pahoin he owat elänet tähän asti, ei wiel nytkän *ajatteletcan* parata itzens; Tamm s. 41 [Jumala] sinusta Murhen piti, *coscas* et wielä *ollutcan*; s. 49 Hän racasti meitä, *cosca* en me wielä *olletcan*; s. 62 Sinä cuulit wihamiestäs, joca ei sinua wielä *rucoillutcan*

8. Hamm Ab [Jumala] joudutti sen [= sielun] omaan Käteens nijncuin hän sen *andanutkin* on; Pacch A3a cudzu händä Isäxens, ninquin hän *myös ongin*; G2a sen [sanan] pitä menestymän, jota warten minä sen *lähettänytkin* olen; Proc 1690: 22 Ja jos minä olisin Ihmisille tahtonut kelwata, nijn en minä *olisican* Christuxen Palwelia; Form [Saat hävetä] Ettäs nijn laisca olet. – En tosin *oleckan* laisca ('Certe piger non sum').

Nykykielen kannalta outoja *kin*-tapauksia on 1600-luvun teksteissä erityyppisiä. Huomio kiintyy ennen kaikkea seuraaviin seikkoihin:

1) Ilmaus on pleonastinen, ts. liitteitä on kaksi (*ei olisik a a n syntynytk ä ä n*) tai *kin*/*kAAn*-liitteen vahvistimena on *myös*-partikkeli (*m y ö s sinäk i n , eikä m y ö s uskok a a n*).

2) Odotettavan *kin*-liitteen asemesta on implikaatioltaan myönteisessä kielteis-kysyvässä lauseessa käytetty *kAAn*-liitettä (näyte 9): *Emmekö m e k ä ä n voi hylätä maailmaa pro Emmekö m e k i n voi – –*.

9. LPet 1649 C4a Ja, eikö se suuri *häpiäkän* ole, pitä cucoistawaisen nuoren Ikäns Synnin orian [ja vasta vanhana tehdä parannus; F3a Engöst *mekän* mielläm mahda tätä Mailma ia sen wanhan Adamin taloi ia asuinpaicka ylönanda; Fav Ca Eikö caickein *wähingän* syndi cuin me teem, ijancaickista cadotusta ansaitze?

3) Nykykielestä poikkeavasti *kin* on liitetty attribuuttiin tai yhdyssanan alkukomponenttiin (10). Huom. myös appositiotapaus *mekin suomalaiset pro me suomalaisetkin*.

10. Ika 1673 A2a HERra *autiassakin* Erämaasa hänen omillens taita yldäisest edescatzo leiwän ja watten; B4a [vainaja on kamppaillut] tämän pahan Mailman – – ja muutamain *omaingin* rijtaisten Sanancuuliains cansa; LPet 1649 A3b Wijmein tulit *nekin* toiset Neidzet; Raj 1654a A4ab [Jumala varjeelee avioliittoa] Nijn, Etteikä Adamin Syndi sitä taitanut cadotta – – Eikä *Noengaan* weden paisumus; C3b Wastoin käymises cuin *myötäkin* käymises; 1654b A2a Ja [virrassa] pitä oleman sangen palio caloja, nijncuin *suuresakin* Meresä

Aineiston *kin*/*kAAn*-tapaukset noudattavat paljolti samaa kaavaa: ne ovat 'myös', 'jopa' tai 'myöskään', 'edes' -adverbien parafraseja, ja niille on helppoa

löytää vastineet ruotsista tai latinasta. Kyseessä ovat partikkelien neljästä nyky-funktiosta kaksi ensimmäistä (ks. jakson 3.1. alkua). Muita funktioita edustavia esimerkkejä ei aineistosta juuri löydy. Yllättävä on tältä pohjalta Tammelinuksen »modernin» tuntuinen huudahdus *Ja totisest oletkin hyvä JEsu* (edellä: *ole minulle JEsus ijancaickisesa Elämäsä*). Siinäkin liitteen voi tulkita ’myös’-parafraasiksi, mutta yhtä hyvin tehostavaksi ja odotuksenmukaisuutta ilmaisevaksi (huom. totisesti). Yllätyksiä löytyy Agricolankin tekstistä. Monet V-kin/kAAn-tyyppiset lauseet ovat jo Agricolan perua ja lienevät tarjonneet analogiamallin myöhemmille kirjoittajille. Agricolalla on suhteellisen monta tapausta, joissa kin tai kAAn tuntuisi ilmaisevan edellä mainittuun nähden odotettua tai odottamatonta,¹² siis paljolti nykysuomen tapaan.

3.2. s-liite

Puhesuomen s-liite on tulkittu syntyneeksi persoonapronominista *sa* ~ *sä* tai demonstratiivipronominista *se* (Hakulinen 1979: 88–89). Se ei ole sidoksissa persoonaan ja esiintyy usein muiden liitteiden jatkona (*kAs*, *kOs*, *pAs*). Viralliseen kieleen tuttavallissävyinen *s* ei nykysuomessa kuulu. Vanhassa kirjasuomessa tilanne on toinen: Agricolan ja 1600-lukulaisten teksteissä *s* on *sinä*-pronominin vastine (ks. Forsman Svensson 1992b: 252–253). Nykylukija melkeinpä hätkähtää vanhan saarnakielen kysymyksiä ja kehotuksia: *Mitäs huudat? Miksis julmistuit? Kusas silloin olit? Kuules! Sanos meille!* Tapaukset on tulkittava tyyliltään neutraaleiksi, *sinä*-pronominillisiksi. Samakin kirjoittaja käyttää vaihdellen *sinä* (*sä*)-pronominia ja s-liitettä ilmeisesti tyylisyistä: 1. ja 2. persoonan pronominit pannaan vanhassa kirjasuomessa normaalisti ilmi, ja runsaasti puhuttelua sisältävissä jaksoissa s-liitteen käyttö sekä keventää että varioi sanontaa. Näytteeksi saman kysymyksen kolme versiota Pacchaleniukselta:

- a) O7a *O m i x e s tahdo sinun Ruumistas ia Sieluas anda Jumalan käsijn?*
- b) O7b *M i x e t s i n ä anna sinun Sieluas Jumalan käsijn – –?*
- c) O8a *M i x e t s ä sijs sun Sieluas anna Jumalan käsijn?*

Ja näyte Tammelinukselta: s. 51 *jos sinä lihallisia racastat, n i j n s i n ä tulet lihallisexi: jos Mailma racastat, n i j n s tulet Mailmallisexi.*

¹² Esimerkkejä Agricolan V-kin/kAAn-tapauksista: *Te cutzuta minun – – Herraxi, ia te sannotta oikein, Sille ette mine olen gi* (II:285); *Joca ei senuoxi Engeli ollut ka, echke Origenes – – Sen sixi lwli* (III:756); [edellä: *Menen nijngi Herra.*] *Ja ei mennytken* (II:82); *nin Jumala catuy sen pahuden ylitze, ionga hen oli puhunut heille tedhexens, ia ei tehnytken* (III:670).

Agricolan yleisin liitepartikkeli on juuri *s* (osuus lähes 60 %), kun taas liitteen edustus 1600-luvun saarnoissa on vain puolet tästä (ks. 2.2). Agricola korvaa siis 1600-lukulaisia säännöllisemmin täyden pronominin jälkiliitteellä. Neljännes Agricolan *s*-esiintymistä onkin verbinmuotoja (esim. *ekkös* ~ *etkös*, *olekkos*, *tiesikkös*, *eipäs*), joita 1600-luvun aineistoissani on vain kourallinen. (Agricolan verbinmuodoista ks. Lievonen 1985: 123–124 ja Kiuru 1992: 64–65, 71–74.) Poikkeuksena ovat Formulae-dialogit, joissa *etkös*, *oletkos*, *tahdotkos* ym. *kOs*-tapaukset ovat suhteellisesti yhtä yleisiä kuin Agricolalla. Vaikka *s*-liitteen osuus on saarnakirjailijoilla keskimäärin alle 30 %, kirjoittajakohtaiset erot ovat melkoiset: Procopaeuksella on 40 %, Andreae (toimipaikkana Ristiina Etelä-Savossa) ei juuri muita liitteitä viljelekään, mutta *s*-liitteet ovat kaikki Raamatun sitaateissa; Ikalensiksen kahdessa saarnassa (11 600 sanetta) ei ole ainoatakaan esiintymää, ja vuoden 1659 epäitsenäisen (Rapola 1967: 130) esikoisteoksen *s*-liitteet näkyvät siirtyneen muun lainatavaran mukana Raamatusta.

Sinä-pronominia vastaavan liitteen luonnollinen konteksti on puhuttelu tai dialogi; tästä syystä se puuttuu asetuksista, mutta on jokseenkin yleinen Tammelinuksen suomentamissa mietiskelyissä ja vielä monin verroin yleisempi Erasmuksen käytösoppaassa sekä Formulae-dialogeissa (ks. taulukkoa 2). Nämä kolme tekstiä ovat puhuttelua: kahdessa ensin mainitussa annetaan ohjeita, Formulae-dialogit taas ovat koulupoikien keskusteluja. Liitteen suunnaton suosio ja sen muihin teksteihin verrattuna vivahteikkaampi käyttö näissä dialogeissa osoittaa, että *s*-liite oli yleinen ajan puhekielessä. Koska sen tehtävänä oli korvata *sinä*-pronomini eikä sillä ilmeisesti ollut nykyistä puhekielisyyisleimaa, sitä viljeltiin kirjoitetussa kielessä, mutta nimenomaan repliikeissä, siis puheenomaisissa konteksteissa (vrt. Kiuru 1992: 63–64). Tästä alkoi ehkä sen kehitys puhekielen partikkeliksi.

1600-luvun aineistossa *s*-liitteiset konstituentit ovat yleisimmin konjunktioita: *ettäs* (runoissa *ets*), (niin ~ ennen) *kuins*, harvemmin *koskas*, *vaikkas* (~ *vaiks*). Muut esiintymät ovat kysyviä pronomineja ja adverbeja (etenkin *mitäs* ja *kuinkas*), partikkelin ja kieltoverbin yhdistelmiä (*ettes*, *jolles*, *elles*, *mikses* = ettet sä, jollet sä jne.) ja relatiivipronomineja (*jonkas*, *jotas* jne.). Nämä neljä ryhmää kattavat 90 % tapauksista. Loput ovat imperatiiveja (*annas*, *katsos*), partikkeleita (*niins*, *täsäs*; Formulae-dialogeissa myös sellaisia muualla esiintymättömiä kuin *kuitenkins*, *kylläs*, *nyts*) sekä *kO*-liitteisiä verbejä ja partikkeleita (verbeistä yleisimmät *etkös* ja *oletkos*, partikkeleista *vieläkös*, muita *jokos*, *kauankos*, *niinkös*). Formulae-dialogeissa suurtaajuisimpia ovat kysymyssanat ja toisella sijalla *kOs*-esiintymät, joten *s*-liitteen tavallisin konteksti on erilainen kuin muissa aineistoissa. Dialogeissa *s*-liitteen saattaa tavata myös substantiivista: *S y s - t ä s s i j s o l e t p i e s t y ; C u t a t i e t ä s m e n e t ?* Seuraavassa esimerkkejä eri teksteistä (11).

11. Lpet 1649 E4b *Mitäs* sitä pelkät *jotas* aina olet rucoillut lähestymän; Fa Ja tiedä *ettes* [$<$ ettet sä] ikänäns niijn wapaaxi tulet; 1670 B4a muista sijs sinä Jumalan Ihminen *coscas* ajatusten kiusauxis olet sanoa – –; Proc 1681 B4b *Cannatcos* mielelläs – – sen Cuorman cuin Jumala sinun päälles panepi; Ca *Oletcos* walmis Cuolemaan? Kolck Ca *Catzos* tämä Usco on Christillisen Ihmisen paras ja callijn Clenod ja Tawara; Kex C4b *Cuhungas* ioutuisit, ios tulisit Keysarin wihan? Fav Ba *mixis* nin teet? Tamm s. 6 *jonga cauttas* minun armollisest autuax saatta taidat; Pacch A5a *Cuules* Mestarita Christusta; F2b Ach! *mitäs* lulet, cuhunga se köyhä Sielu joutu? G4b *Sanos* meille sinä köyhä Ryöwäri ristin päälle; Eras s. 164 Luule itzes huckan Kirckon mennexi, *jolles* sieldä parambana – – lähde; s. 167 Pure ruoca ricki *ennen cuins* juot; s. 170 Ojenda toiselle nijtä *joistas* puolen syönyt olet, ei ole cunniallinen Tapa; Form *Taidackos* luke? *Mixes* ole oppenut? *Mitäs* niijn mutiset? *Wieläkös* muuta tahdot? *Custas* nyt matelet? *Tunnes* tätä arpe.

Vaikka *s*-liite ei ole yhtä taajakäyttöinen 1600-luvun saarnoissa kuin Agricolan kielessä tai Raamatussa, sen tuntevat kaikki kirjoittajat. Liitteen yleisyyteen 1600-luvun puhe-suomessa viittaavat paitsi Formulae-dialogit (ja käytösopas) myös 1600-luvun kielioppien esimerkit, jotka eivät ole peräisin Raamatusta (ks. 1.3). Se, että samaa tekstilajia edustavat saarnakirjailijat eroavat toisistaan *s*-liitteen käytössä paljonkin, johtunee persoonallisesta tyylistä. Yhden tyyliin kuuluvat puhuttelu ja retoriset kysymykset, toisen eivät; joku (Ikalensis) suosii puhuttelussakin pronominia, toinen (Procopaeus, Tammelinus) liitettä. Koska *s*-liitteellä nimenomaan korvattiin *sinä*-pronomini, ei pronominia yleensä pantu ilmi. Tässä mm. Formulae-dialogit eroavat oman aikamme puhe-suomesta. Vrt. *Mitäs suurustit?* (Mitä(s) sä söit?) *Etkös näe kirja?* (Eks sä nää (tätä) kirjaa?) *Cauwangos kylvit?* (Kauanks sä kylvit?) *En minä tiedä, cucas olet.* (En mä tiedä, kuka sä oot.) Epäsuoraan kysymykseen *s*-liite ei nyky-suomessa luonnu.

Poikkeuksia edellä esitetystä on *s*-liitettä taajaan viljelevillä Tammelinuksella ja Pacchaleniuksella. Pronomini on satunnaisesti pantu ilmi *jolles, ettes* -tapausten yhteydessä: Tamm s. 19 *Ei Jumala sido sinun Hawojas, j o l l e s sinä nijtä ensin tunne ja walita; ei hän lohdata j o l l e s sinä ensin epäile itzesäs;* s. 43 *J o l l e s sinä halajais minun Aututtani;* Pacch K4b *hän sinun kätes tuke, e t t e s sinä horjada;* O6a *Joca nin tapahtu, ettes sinä ainoastas terwennä ollesas, elä lapsellisesa pelgosa.* Poikkeava käyttö on myös Pacchaleniuksella tapauksessa *eij cuolemas kysytä, c u i n g a s cauwan elänyt olet* (O4b), jossa liitettä ei voi korvata pronominilla sanajärjestyksestä muuttamatta (*kuinka sinä kauan elänyt olet). Saattoiko *s*-liitteen nykykäyttö saada alkunsa tällaisista tapauksista? Jos pronomini pantiin ilmi, *s*-liitteen syntaktinen funktio kävi redundantiksi, mikä mahdollisti sen käytön eri persoonissa. (Seuraavassa jaksossa *stA*-liitteen vaikutuksesta *s*-liitteeseen.) Tästä lienee jo kysymys Tammelinuksen lauseessa, jossa *s*-liite esiintyy

minä-pronominin yhteydessä: *C u i n g a s sijs minä tohtisin sen cauhistawaisen räpälen sijhen calliseen Wanhurscauden pucuun yhdistä* (s. 28). Tulkinnanvarainen erikoisuus löytyy myös Pacchaleniukselta: K7a *c a d z e l k a i s nijtä wanhoja* (vrt. Sir. 2: 11 Cadzelcat wanhoja). Ellei *s* ole painovirhe, kyseessä on (kaakkois)hämäläinen mon. 2 persoonan imperatiivi (katselkai) + *s* (ks. Rapola 1966: 457). Muoto lienee faktinen, koskapa vuoden 1642 Raamatussakin (1 Moos. 37: 6) on tapaus *c u u l c a s tätä unda* (Kiuru 1993: 621). »Normaalista» poikkeavaa *s*-liitteen käyttöä saattoi esiintyä puheessa enemmän kuin kirjoitetussa kielessä. Milloin käytäntö vakiintui? Kävikö niin jo 1700-luvulla vai vasta myöhemmin?

3.3. *stA*-liite

Liitepartikkeli *stA* (loppuheittoisena *st*) on selitetty *sitä*-partikkelin sisäheittoiseksi pikapuhemuodoksi (Rapola 1966: 486). Partikkeli esiintyy aineistossani kysymyksissä (mukana yksi imperatiivi) ja liittyy kysyvään konstituenttiin (*Mitästä? Onkosta? Eiköstä?*). Rapolan mukaan liitettä tavataan kaikista länsimurteista; Nykysuomen sanakirja pitää sitä kansanomaisena ja toteaa sen *pA*- ja *s*-liitteiden synonyymiksi. Vanhasta kirjakielestä puuttuu *hAn*-partikkeli, ja *stA*-partikkelia voinee pitää myös sen vastineena. Partikkelilla tuntuisikin olevan samantapainen tehostava tai konnotaatioita luova merkitys kuin nykysuomen partikkeleilla *hAn*, *pA* ja *s*. Myös 1600-luvun kielioppien riittämissä neuvotaan korvaamaan *s*-liite tarvittaessa *stA*-liitteellä (ks. 1.3). Jos lauseessa on *siis*, *sentähden* tai *sitten*, kirjoittajat lisäävät usein sen kysyvään konstituenttiin *stA*-liitteen; yleisin ilmaus-tyyppi onkin *E n k ö s t me siis taida ~ mahda tai E i k ö s t siis ihminen mahda*.

stA-liite ei esiinny asetuksissa (enempää kuin *s*-liitekään), mikä johtuu tekstien luonteesta: asetuksissa ei juuri ole kysymyksiä eikä yks. 2. persoonaan kohdistuvia kehotuksia. Yllättävämpää on, että *stA*-liitteitä ei ole Erasmusuksen käytösoppaassa, vaikka *s*-liite on siinä yleinen. Syy löytynee tekstin tuntemattoman suomentajan idiolektista, johon *stA*-liite ei siis kuulu. Liite ei liioin kuulu kaikkien 1600-luvun saarnakirjailijoiden kielenkäyttöön (nykyäänkin se on kapea-alainen; vrt. Mäkelä 1993: 2–3). Vaikka sitä on saarnojen liitepartikkeleista 12 %, sen tapaa vain puolelta kirjoittajista. Muita runsaammin liitettä viljelevät jo edellä puheena olleet Procopaeus ja Laurentius Petri sekä Inkerinmaalla vuosikymmenet toiminut Kexlerus, turkulaisen professorin poika. Seuraavilta saarnakirjailijoilta ei löydy yhtään *stA*-esiintymää: Hammar (ks. edeltä), Flachsenius (Vehmaalta kotoisin oleva professori), Bång (ruotsalaissyntyinen, Turussa ja Narvassa pappina toiminut Viipurin piispa), Andrae (ks. edeltä), Rajalenius ja Thuronius, jotka olivat kumpikin syn-

tyneet Hämeessä ja toimivat valmistuttuaan kotipaikkakunnallaan tai lähialueilla. Ikalensiksellakin on vain fraasimaisia *enköstä*, *eiköstä* -tapauksia.

Suhteellisesti eniten *stA*-liitettä viljelee Pacchalenius (asuin- ja toimipaikkoina Varsinais-Suomi, Pohjanmaa, Ahvenanmaa ja Satakunta); hänellä on suunnilleen yhtä paljon *s*- kuin *stA*-liitteitä, kumpaakin noin kolmannes liitepartikkeleista. Kuten edellä totesin, liitteen käyttö on sidoksissa murrepohjaan, minkä lisäksi sen (tehostava) funktio ja konteksti rajoittavat sen käyttöä. *stA*-liite sopii kuten *s*-liitteen puhuttelunomaiseen kontekstiin, samoin saarnoissa yleisiin retorisiin kysymyksiin. Mutta vaikka Pacchalenius ja käytösoppaan suomentaja käyttävät yhtä runsaasti *s*-liitteitä, *stA*-liitteen kohdalla tilanne on toinen. Tässäkin lienee selitystä haettava murrepohjasta. Samoin ehkä selittyy Agricolankin *stA*-liitteen käytön vähäisyys, vain 35 esiintymää eli runsas prosentti liitepartikkeleista (taulukko 2). Yli puolet Agricolan tapauksista on *kuinkast(a)*-esiintymiä, muita vain *mitästä*, *mikästä* ja kerran *eiköstä*. Agricolan *stA*-tapaukset ovat 1600-luvun aineiston perusteella vanhan kirjasuomen yleistä fraseologiaa (Pacchaleniuksenkin *stA*-saneista kaksi kolmannesta on *enköstä*, *eiköstä* -tapauksia).

Edellä kävi jo ilmi, että kysymyslause on *stA*-liitteen normaali konteksti. 1600-luvun teksteissä puolet *stA*-esiintymistä on kysymyssanoja (yleisimmät *mitästä*, *kuinkasta*, *kukasta* ja *mikästä*, muita esim. *koskasta*, *ku[hu]nkasta*, *mistästä*). Toinen puoli on valtaosaltaan kieltoverbikonstruktioita (*eiköstä* sekä yks. ja mon. 1. persoonaa edustava *enköstä*), mukana jokunen 3. persoonan verbinmuoto (*onkosta*, *voikosta*). Harvinaisuus on Procopaeuksen imperatiivi (1681 C3b *annasta sinun Elämäs – – todista*), ja erikoisia ovat Formulae-dialogien pari tapausta, joissa *stA*-liitteen jatkeena on *s*: *C u s t a s t a s* *sait tietä?* *M i t ä s t ä s* *syöt?* Kahden liitepartikkelin yhtymät ovat *kOs*, *kostA* -tapauksia lukuun ottamatta aineistossa hyvin harvinaisia. Puheena olevan liitteen todellinen suosija Procopaeus tarjoaa pari erikoista kysymyssanan + *kO*-liitteen yhdistelmää: *mikseiköst(ä)* ja *miksemmeköst(ä)*. Seuraavassa esimerkkejä *stA*-liitteisistä verbinmuodoista (12a) ja muista saneista (12b).

12a. Ika 1673 B2a *Engöst* me – – vielä nyt mahda kertoja Apostolin Sanoja; 1671 B3a *Engöst* me sijs – – meitäm taida lohdutta; LPet 1670 C3a *Woicosta* Sathanas Ihmisiä kiusata ja waiwata oman ehdons peräst? Proc 1681 B3b *Eiköstä* sentähden meillä ole wissi tieto meidän Autudestamme; C4a *Hyljäköst* Jumala meidän heicon Uscom tähden? A3b *pidäisköstä* meidän hänen ylitzens Kyynelitä wuodattaman; A2a *mixeijköst* nämät [sanat] näkyis minulle sowe-liaxi – – lohduttaman händä; B4a *mixemmeköst* me racasta Jumalata joca on se caickein suurin Hywyys; 1690: 22 *Paistacost* Pimeys, eli ylösrakendaco Satana Christuxelle Waldacunda? Pacch B3b *Ongosta* jocus ikänäns sencaldaista cuultu?

b. LPet 1649 A4b *Cucasta* sijs YLKÄ on? Proc 1681A4a Mitä minulla on Taiwaas? – – *Mitäst* minulla Maanpäällä on – – ? Proc 1690: 35 Waan *cusastane* [valtakunnat] nytt owat, eikö heistä yxi toisens jälkeen ole saanet Loppuns; Kolck D2a *Cungasta* Lapsenne jätätte? Kex A2b *Mitäst* hänen syndymäs muuta oli cuin itku? Fav A3a *coskast* minä nousen? Pacch M3b *Millästä* muulla [taidamme maksaa]? Form *Cuingast* minä heidän tundisin? *Coskast* me saamme joutilasna olla?

Edellä esittämäni Formulae-dialogien *stAs*-tapaukset (*kustastas*, *mitästäs*) poikkeavat tuon ajan kirjasuomen käytännöstä: normaalisti kyseeseen tulee joko *s* tai *stA*, vieläpä niin, että *stA*-liitteen harvoin tapaa *sinä*-pronominin yhteydestä. Koko 1600-luvun aineistossani on toista sataa (113) *stA*-esiintymää, mutta edellä mainittujen *stAs*-tapausten lisäksi vain seitsemän muuta esiintyy yks. 2. persoonassa: Proc 1681 A4b *Mutta c u s a s t tahdot olla ja asua racas Assaph*; C3b *c u i n g a s t a sinä wielä nytt palwelet Syndiä*; Pacch F8a *E t k ö s t ä sinäkän Jumalata pelkä*; Pb *c u s a s t a sinä tahdot hänen nähdä? c o s k a s t a sinä mielit sinne tulla?* Form *M i t ä s t leicki sinä tahdoisit? M i t ä s t ä sinä teet?* Kun muistaa vielä vanhojen kielioppien ohjeen *s-* ja *stA*-liitteiden vaihdettavuudesta riimittelyssä, voisi olettaa näiden kahden liitteen vaikuttaneen toisiinsa tai vähitellen sekaantuneen kielitajussa: *Kuinkas teet?* ~ *Kuinkasta sinä teet?* → *Kuinkas sinä teet?* Ja koska normaalisti sanottiin *Kuinkasta minä* (*me, hän* jne.) *mahdan*, alettiin ehkä sanoa myös *Kuinkas minä* jne. *mahdan*. Näin ollen nykysuomen *s*-liitteen ei ole ylipäänsä tarvinnut kehittyä *se*-pronominista, vaan alkuperäisen *s*-liitteen (< *sinä*) sekä *stA*-liitteen (< *sitä*) yhtymisestä.

3.4. *pA*-liite

Nykysuomen *pA*-partikkeli on moni-ilmeinen: se tehostaa väitteitä sekä lieventää kieltoja, mutta sillä on muitakin tehtäviä (ks. NS). Kovin laajaa tämän partikkelin käyttö ei kirjoitetussa kielessä ole (taulukko 2), sillä partikkelien *s*, *pA* ja *hAn* yhteisfrekvenssi sisältää luultavasti eniten *hAn*-esiintymiä. Vihje partikkelin yleisyydestä eri korpuksissa:¹³ Agricolalla *pA*-tapauksia on 0,1 % sanemäärästä, Juhani Aholla 0,3 % (vrt. Lievonen 1985: 20), ja nykysuomen aineistoissa partikkeleiden *s*, *pA* ja *hAn* yhteisosuus on 0,2 %.

¹³ Ekskurssi kahden eri murrealueelta olevan nykykirjailijan dialogipainotteisen tekstin liitepartikkeleihin. Otokset ovat savolaismurteisen Heikki Turusen teoksesta *Simpauttaja* (s. 164–181) ja lounaismurteisen Marja-Leena Mikkolan teoksesta *Naisia* (s. 90–104). Turusella oli 34 liitepartikkelia, mukana 6 *pA*-liitettä, Mikkolalla oli 24 partikkelia eikä ainutakaan *pA*-esiintymää.

Entä 1600-luvun edustus? Saarnoista (68 650 sanetta) löytyi 7 esiintymää ja muista teksteistä näiden lisäksi 28, siis yhteensä 35 (0,02 %). Sitä paitsi esiintymät ovat paljolti sitaatteja ja niin ollen toistoa. Tapauksista 21 on *enpä*, *eipä* -esiintymiä, 8 pronomineja tai partikkeleita (*sinäpä*, *hänpä*, *sepä*, *jopa*, *tuskinpa*) ja vain 6 nomineja ja verbejä. Esiintymistä 15 on peräisin virsistä tai Raamatusta ja ainoa »yleinen» on *eipä*. Ei ihme, että juuri *pä*-liitteiset kieltomuodot ja pronominit ovat päässeet 1600-luvun kielioppeihin (ks. 1.3). Vaikka 1600-luvun proosateksteistä ei *eipä*, *jopa*, *vieläpä* -esiintymiä lukuun ottamatta juuri muita *pA*-tapauksia löydä, virsissä ja runoissa niitä on runsaammin (mm. *kulkip*, *olip*, *voittip* sekä useita pronominitapauksia L. Petrin ja Eerik Justanderin runoissa). Viideltä saarnakirjailijalta esiintymät puuttuvat, samoin Tammelinukselta ja Erasmusken suomennoksesta. Muista teksteistä löytyy esiintymä tai pari (jopa asetuksista kaksi *sillä eipä* -tapausta), poikkeuksina Pacchaleniuksen suomennos sekä Formulae-dialogit. Pacchaleniuksen 14 *pA*-tapauksesta 8 esiintyy runonpätkissä, mutta mukana on *eipä*-hokemien ohella pari idiomaattisempaa tapausta. Formulae-dialogeissa on *enpä*, *eipä* -esiintymien ohella yksi *etpäs* (Pacchaleniuksella lisäksi *oletpas*), ja näille kieltoverbitapauksille on yhteistä, että latinaisen originaalin lause alkaa painollisella kieltoilmauksella (*haud*, *nondum*, *numquam*, *attamen – non*). Niinpä *pA*-liitteellä on selvä tehostava (jopa inttävä) funktio. Muidenkin *pA*-tausten lähtökohtana on jonkinlainen emfaasi (esim. *S e p ä se on, jota minä pelkän* ← *Id est quod timeo*). Etenkin Formulae-dialogeissa liitteen tilalle sopisi nykykielen *hAn* ('Sitähän minä pelkään'). Esimerkkejä eri kirjoittajilta:

13. LPet 1649 F2b *Ja cuca on se joca peljäten käräjän mene, cosca hän tietä oman suculaisens, jopa semmengin*¹⁴ *rackaimman Weliens Duomarin olewan; Kolck B2b Eipä yxikän waiwa eli ahdistus, eikä Cuolemacan taida heitä Jumalan rackaudesta eroitta; Ca Eipä ole muuta Nime Taiwan alla Ihmisille annettu, josa me autuaxi tulemma (Ap. t. 4: 12 Ei myös ole); Kex D3a Embä minä coscan waeldanut liuckailla sanoilla (1. Tess 2: 5 Sillä embä me coscan waeldanet); Pacch A6a Sinäpä sijs olet sanonut minulle: A6b Ach olepas minua aina ennengin cuullut; H8b mutta eipä se ollut wimmeinen, waan se ensimmäinen hetki; Form Embä minä tahdo maata; Embä minä estä sinua; Eipä vielä ole päiwä; Etpäs sitä pidä costamata; Eipä hän ole läsnä; (virsisitaatteja:) Kex D4b Cärckiap, on cunnian Cuningas; Fav Bb Eipä waiwu warpuinengan*

¹⁴ Ilmaus *jopa semmengin* on L. Petrille ominainen fraasi ja esiintyy muissakin saarnoissa. Sillä on selvä tehostava funktio: 1644a Gb *Jos yxi ystäwä pane palweljans toista saattaman, j o p a s e m m e n g i n y x i Kuningas – – panis hänen alimaistans caicken ylimeisen Palweljans tiens päälle saattaman; Jb J o p a s e m m e n g i n sitten cuin wuosi ombi umben culunut, tundewat Jumalan siunauxella idzens rawituxi; K4a j o p a s e m m e n g i n ne pöydät ia huonet, cusa wilia käsil on, werel priscotetan ia sowaistan.*

– – paidz HERran tiedot ia tahdot; Hamm Ba *Embä* minä sinua ostan, Cullall eli muull Rahall; Pacch A6b Jumal *sinäp* meill turwa liennet, *Sinäp* Lunastajam olet.

1600-luvulla *pA*-liite näyttää tunnetun yleisesti fraasinomaisena elementtinä (*eipä, jopa* ym.), minkä lisäksi sitä on osattu viljellä runoissa rytmin ja tavuluvun vuoksi ja mahdollisesti myös tehostimena. Kieltoverbiin, pronomineihin ja adverbeihin liitettävä *pA*-partikkeli oli tuttu ainakin Raamatusta, jossa sitä oli Agricolan jäljiltä, vaikka tekstien vertailu osoitti käännöskomitean karsineen *pA*-muotoja. Raamatun teksteistä tarttui ainakin *eipä* sekä eräitä pronomini- ja partikkelitapauksia sellaiseenkin kirjoittajaan, jonka kotimurteeseen *pA* ei kuulunut.

Agricolan kieli on monen 1600-luvun *pA*-muodon lähde, niin yleinen liite on Uuden testamentin suomentajan tekstissä. Agricola on aivan eri linjoilla kuin 1600-lukulaiset, onhan *pA*-liitteiden osuus runsas viidennes hänen liitepartikkeleistaan. Tosin *eipä*-tapauksia (mukaan luettuina muutkin persoonat) on näistä neljä viidennestä (vrt. Savijärvi 1988: 83, 85), ja loput ovat pronomineja ja partikkeleita (ainoat poikkeukset III: 422 *HERRAPA* ja I: 212 *Omba*). Näyttää siltä, että Agricola on käyttänyt *pä*- ja *kä*-liitteitä synonyymisesti kieltoverbin yhteydessä (*eikä* ym. -tapauksia on yli 800). Sekin, että Agricola käyttää *eikä, eipä* -asuja partikkelimaisesti eri persoonissa (tarkemmin Savijärvi 1977: 207–219), viittaa latinan *neque*-konjunktion jäljittelyyn (vrt. Kolck B2b näytteessä 13). Myös pronomien ja partikkelien *pA*-liitteet viittaavat latinaan (*minäpä, sepä, jopa, vieläpä* jne.). Latinan partikkeleilla *iam* ~ *immo* 'jo' ja *etiam* (et + iam) 'vielä' samoin kuin pronominilla *ipse* 'itse' on perusmerkityksensä ohella muuta käyttöä, mm. samoja funktioita kuin nykysuomen *kin*- ja *pA*-liitteillä ja partikkeleilla *jopa, juuri, vieläpä* (Sjöstrand 1953: 56, 221–222, 418–419). Ainakin osa Agricolan oudoista *pA*-tapauksista lienee latinan lähimerkityksisten ilmausten vaikutusta. Agricolan vaikutus puolestaan tuntuu 1600-luvun kirjoittajissa. Nekin tekstit, joissa on muita enemmän ja muista poikkeavaa *pA*-liitteen käyttöä (Pacch, Form), voivat hyvin perustua latinan malliin. Esimerkkinä vaikkapa Pacch F5b: *Mikästä Esther oli? Isätöin ia Äititöin b ä hän oli*. Ei ole mahdotonta, että tässä kuvastuu latinan *que*-liite.

Vanhan kirjasuomen teksteistä ei tapaa sellaisia nykyisen puhesuomen ilmauksia kuin *kukapa, mitäpä(s), olipa*¹⁵ (*niin tai näin*), *katsopa(s)* jne. Liitteen tehtävä lienee vain tehostus, ellei kyseessä ole puhdas fraasi. Sellaiset partikkelit kuin

¹⁵ Johtimena esiintyvän *pA*-liitteen sijasta vanhassa kirjasuomessa on yleensä *kO*: *olisko* 'olipa', *josko* 'jospa' jne.

jopa, vieläpä eivät ole yhtä kiteytyneitä kuin nykyään (nykysuomessa *pA*-liitteen voi näissä tapauksissa katsoa johtimeksi; Mäkelä 1993: 2), kuten ilmenee Petrauksen esimerkistä *jopa hän tuli* (ks. 1.3) tai seuraavasta L. Petrin lauseesta: 1644a B2b [Luther] *wastais: Doctior me es, id est, j o p a s oppinemi minua olet* [vastaus pojalle, joka kerskui osaavansa koko katekismuksen]. Kummassakin tapauksessa *pA*-liitteellä on lähinnä nykyisen *hAn*-liitteen funktio. Vrt. myös Agricola III: 290 *Mite he paha tekeuet, i o p a se on andexiannettu*.

4. Tiivistäen

Olen tarkastellut kirjoituksessani 1600-luvun liitepartikkeleiden käyttötaajuutta ja semantiikkaa vertailukohteinani Agricolan kieli ja nykysuomi. Aineisto on suomalaista saarnakirjallisuutta ja erityyppisiä käännöksiä. Tutkittavina ovat olleet nykysuomen ns. pragmaattiset partikkelit *kin/kAAAn*, *pA*, *s* ja (murteellinen) *stA*; *hAn*-liitettä ei vanhassa kirjasuomessa esiinny. Mainitut liitteet löytyvät jo varhaisimmista kielioppeistamme, tosin usein implisiittisesti esiteltyinä.

Liitepartikkeleita on 1600-luvun saarnoissa vain kolmannes nykyisen yleiskielen edustuksesta (asetuksissa alle kymmenesosa). Aiheeltaan ajan muusta kirjallisuudesta poikkeavat Erasmusen Cullainen kiria sekä 1644 painetun sanaston liitteenä olevat latinakoulun mallidialogit (*Formulae puerilium colloquiorum*). Etenkin jälkimmäinen teksti on kiintoisa sikäli, että sen keskusteluissa versoo arkinen suomi; onhan nykyisessäkin puhekielessä liitepartikkeleita kaksin- tai jopa kolminkertainen määrä kirjoitettuun kieleen nähden. Liitepartikkeleiden määrät eri aikakausien teksteissä eivät tosin ole ilman muuta vertailukelpoiset, koska liitteiden funktiot ovat osin muuttuneet (etenkin *s* ja *stA*). Vertailukelpoisempia ovat liitteet *kin* ja *kAAAn*, joita on nykyisen asiaproosan aineistossa kolminkertainen, yleiskielessä peräti viisinkertainen määrä vanhoihin saarnoihin nähden (Agricolalla vain puolet 1600-luvun edustuksesta). Frekvenssierot viittaavat siihen, että näiden partikkelien tehtävät ovat monipuolistuneet vanhan suomen ajoista.

kin, *kAAAn*-liitteiden parafrasiksi sopii saarnateksteissä lähes aina 'myös(kään)' tai 'jopa', 'edes', ja 90 % tapauksista on nomineja tai partikkeleita. Nykysuomessa *kin/kAAAn* liittyy usein verbiin ja osoittaa sanotun aiempaan tietoon nähden odotetuksi tai odottamattomaksi. Tällaista käyttöä 1600-luvun aineistossa on vain jokin tapaus, eikä tulkinta suinkaan ole ehdoton. Nykysuomen ilmauksella *Oliko virheitä p a l j o n k i n ?* on jo jonkinlainen esikuva 1600-luvun kielessä. Sitä vastoin tyypissä *Emmekö m e k i n voi auttaa?* on *kAAAn*-liite (*Emmekö m e k ä ä n – ?*), vaikka konteksti edellyttää »positiivista» tulkintaa. Ns. pragmaattisiksi partikkeleiksi *kin* ja *kAAAn* ovat kehittyneet vasta 1600-luvun jälkeen.

s-liitteen runsaus Agricolan teoksissa (n. 60 % liitepartikkeleista) ja 1600-luvun teksteissä (30–70 %) johtuu liitteen syntaktisesta funktiosta (*sinä*-pronominin synonyymi). Saarnojen ilmaukset *Mitäs luulet? Kuules!* ym. nykylukija mieltää tuttavallisävyisiksi, mutta ne ovat 1600-luvun kielessä neutraaleja. *s*-liite edellyttää dialogimaista kontekstia, joten se ei useinkaan sovi sananjulistukseen. Sitä vastoin liitettä on runsaasti sellaisissa teksteissä, joissa puhuteltavana on 'sinä' (mm. Cul-lainen kiria ja Formulae-dialogit). Vastoin normaalikäytäntöä *sinä*-pronomini on satunnaisesti pantu ilmi *s*-liitteen yhteydessä, ja parissa tapauksessa liite on yhdistetty muuhun kuin yks. 2. persoonaan. Mahdollisesti *s*-liitteen kehitys persoonasta riippumattomaksi alkoi tällaisista tapauksista.

stA-liitteen konteksti on samoin kuin *s*-liitteenkin puhuttelunomainen (kysymys tai kehotus). Jostakin syystä »dialogipartikkelit» *s* ja *stA* ovat milteipä täydennysjakaumassa: *s*-liite yks. 2. persoonassa, *stA* muissa (käytänteestä on tosin poikkeuksia). *stA*-partikkeli on nykyään kapea-alainen länsisuomalaisuus, eikä se 1600-luvullakaan esiinny läheskään kaikilla kirjoittajilla. Sillä on tehostava funktio ja samoja tehtäviä kuin nyky-suomen *hAn*-partikkelilla. Vanhat kieliopit neuvovat runontekijöitä tarvittaessa vaihtamaan *s*-liitteen *stA*-liitteeksi: *kunkas* 'mihinkäs' → *kunkastas*. *s*-liitteen käyttö muussa kuin yks. 2. persoonassa voisi johtua *s*- ja *stA*-partikkeleiden sekaantumisesta. Koska *s*-liitteen tilalle sopi *stA*, joka oli persoonasta riippumaton vaikka yleensä esiintyikin muissa kuin yks. 2. persoonassa, konteksti saattoi vaihtua myös toisin päin: *s*-liitettä käytettiin muun kuin yks. 2. persoonan yhteydessä. Nykyisen *s*-liitteen pohjana olisi näin ollen *sinä*-pronominin ohella partitiivi *sitä* eikä nominatiivi *se*. Kun yhteys persoonaan katosi, uudet kontekstit kävivät mahdollisiksi (esim. *Mennäänpäs!*).

Viidennes Agricolan liitepartikkeleista on *pA*-liitteitä. Seuraavan vuosisadan kirjoittajat eivät tässä suhteessa ole samoilla linjoilla, sillä esiintymiä on vain kourallinen ja nekin paljolti samojen fraasien toistoa. Osaksi liitteen runsaus Agricolan kielessä voi johtua latinan mallista sekä käännöksestään, ja 1600-luvun fraasinomainen käyttö juontuu yleisesti Agricolan teksteistä (ilmaukset *eipä*, *enpä* kattavat kaksi kolmannesta 1600-luvun esiintymistä). Nykyään *pA*-liite on yleinen etenkin itämurteissa ja sporadinen lounaismurteissa. Selittäisikö laajempi murrepohja osaltaan Agricolan *pA*-liitteen suosintaa? Käyttähän murretaustaltaan monipuolinen Pacchalenius aikalaisiaan enemmän sekä *stA*- että *pA*-liitettä, kun taas Erasmusun tuntemattomalla suomentajalla on vain *s*-liitteitä. Ja miten siinä tapauksessa selittyy se, että »turkulaisissa» Formulae-dialogeissa *pA*-liitteitä on sanemäärään nähden neljä kertaa niin paljon kuin Agricolalla? Sitä paitsi liite on dialogeissa luonteva, sillä on selvä tehostava funktio ja se vastaa usein nykyistä *hAn*-liitettä (tai *kyllä*-partikkeliä): *S e p ä se on, jota minä pelkään* = *S i t ä -*

h ä minä pelkään. Esimerkkejä *pA*-liitteestä on myös vanhoissa kielioppeissa sekä ajan tilapäärunoissa, joten sen ovat tunteneet lounais- ja hämäläismurteiset kirjoittajatkin. Puheen tehostimena *pA* sopi kuitenkin lähinnä dialogiin, minkä lisäksi siitä oli apua riimittelyssä aivan kuten muistakin liitepartikkeleista.

LÄHTEET¹⁶

- Agricola = Mikael Agricolan Teokset I–III. Näköispainos. Porvoo 1931.
 Biblia, Se on: Coco Pyhä Ramattu, Suomexi. Stockholmis 1642. Näköispainos. Porvoo 1971.
- FORSGREN, TUULI 1990: Probleme beim Übersetzen gewisser finnischer Trigger in das Schwedische. – Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen. (tulossa)
- FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1983: Satsmotsvarigheter i finsk prosa under 1600-talet: participialkonstruktionen och därmed synonyma icke-finita uttryck i jämförelse med språkbruket före och efter 1600-talet. SKS:n toimituksia 388. Helsinki.
- 1989: Vanhinta kirjasuomea 3. 1500- ja 1600-luvun äänne- ja muoto-oppia. Umeå Universitet, Umeå.
- 1990: Vanhan kirjasuomen teonnimistä ja teonnimirakenteista. Stockholm Studies in Finnish Language and Literature 5. Umeå.
- 1992a: Vanhan kirjasuomen nominaalirakenteista. Stockholm Studies in Finnish Language and Literature 8. Uppsala.
- 1992b: »Sielles poican Christiane ilmei». – Virittäjä 96 s. 252–254.
- 1992c: 1600-luvun mutkikkaita virkkeitä. – Virittäjä 96 s. 410–414.
- HAKULINEN, AULI 1976: Liitepartikkelin *-han/-hän* syntaksia ja pragmatiikkaa. – Suomen kielen generatiivista lauseoppia 2. MSFO 7 s. 1–60. Turku.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: Nykysuomen lauseoppia. SKS:n toimituksia 350. Helsinki.
- HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Keuruu.
- HALTSONEN, SULO 1959: Koulupoikien suomea 1600-luvulla. – Verba docent. Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6. 10. 1959. SKS:n toimituksia 263 s. 468–491. Helsinki.
- HIETARANTA, PERTTI 1980: *-kaan, -kään* -liitepartikkelin pragmatiikkaa. – Virittäjä 84 s. 250–254.
- HKV 1980 = Hakulinen, Auli – Karlsson, Fred – Vilkuna, Maria: Suomen tekstilauseiden piirteitä: kvantitatiivinen tutkimus. Department of General Linguistics, University of Helsinki.
- IKOLA, OSMO 1976: Suomen kielioppi ja oikeakielisyysoapas. – Nykysuomen käsikirja. Neljäs painos. Tapiola.
- Index Agricolaensis I–II. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11. Toim. Esko Koivusalo – Irene Hellemaa – Anja Lehtimäki – Riitta Suhonen. Helsinki 1980.
- KARLSSON, FRED 1982: Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. Porvoo.

¹⁶ Tutkimusaineisto sekä lyhenteet on selostettu alaviitteissä 1–3.

- KARTTUNEN, FRANCES – KARTTUNEN, LAURI 1976: The clitic *-kin/-kaan* in Finnish. – Papers from the Transatlantic Finnish Conference, Texas Linguistic Forum 5, s. 89–119. Department of Linguistics, University of Texas at Austin.
- KIURU, SILVA 1992: Mikael Agricolan kielen puhekielisyysistä. – *Fenno-Ugrica Suecana* 11 s. 61–77. Stockholm.
- 1993: Agricolan imperatiivimuotojen vaihtelu. – *Virittäjä* 97 s. 611–624.
- LAGUS, VILH. 1891: Åbo Akademis studentmatrikel å nyo upprättad av Vilh. Lagus. Första afdelningen 1640–1740. Helsingfors.
- LIEVONEN, MAURI 1985: Mikael Agricolan teosten liitepartikkelit. Suomen kielen pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto.
- MARTINIUS, MATTHIAS 1689: *Hodegus Finnicus*. Holmiae. Näköispainos. SKS, Helsinki 1968.
- MSFO = Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut. Åbo Akademi, Åbo.
- MÄKELÄ, MATTI 1993: Suomen murteiden *kin* ja *kaan*, *kään* -liitteet. Morfologia ja leksikko. SKS:n toimituksia 591. Helsinki.
- NIKKILÄ, OSMO 1993: Agricola ja kumppanit. Vanhimman raamatunkielemme äänne- ja muoto-opillisia piirteitä. – *Virittäjä* 97 s. 594–610.
- NS = Nykysuomen sanakirja. Porvoo 1966.
- PAJUNEN, ANNELI – PALOMÄKI, ULLA 1984: Tilastotietoja suomen kielen rakenteesta 1. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 30. Helsinki.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: Suomen kielioppi. Toinen, tarkistettu painos. Porvoo.
- PETRAEUS, AESCHILLUS 1649: *Linguae Finnicae brevis institutio*. Aboae. Näköispainos. SKS, Helsinki 1968.
- RAPOLA, MARTTI 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. SKS:n toimituksia 283. Helsinki.
- 1967: Suomenkielinen proosa Ruotsin vallan aikana. Tietolipas 49. SKS, Helsinki.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1977: Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I. Suomi. SKST 333. Helsinki.
- 1988: Agricolan kieltolause. – Esko Koivusalo (toim.): Mikael Agricolan kieli. Tietolipas 112. SKS, Helsinki.
- SJÖSTRAND, NILS 1953: *Ny latinsk grammatik*. Malmö.
- VHAEL, BARTHOLDUS 1733: *Grammatica Fennica*. Aboae. Näköispainos. SKS, Helsinki 1968.
- VILKUNA, MARIA 1984: Voiko *kin*-partikkeliä ymmärtää? – *Virittäjä* 88 s. 393–408.
- VILPPULA, MATTI 1984: »Kurkikin jo lähti». – *Virittäjä* 88 s. 47–60.
- VUORINIEMI, JORMA 1973: Ollin kieli nykysuomen kuvastimena. Semanttis-interpretatiivi tutkimus. SKS:n toimituksia 312. Helsinki.
- ÖSTMAN, JAN-OLA 1977: On English *also*, Finnish *-kin*, and related matters. – Rolf Palmberg – Håkan Ringbom (toim.): *Föredrag vid konferensen om kontrastiv lingvistik och felanalys*. Stockholm & Åbo 7 – 8 February 1977, MSFO 19 s. 165–196. Åbo.

Clitics in 17th century texts

PIRKKO FORSMAN SVENSSON

The subject of the article is the frequency and semantics of enclitic particles in 17th century Finnish texts; points of comparison are the language of Mikael Agricola and modern Finnish. The 17th century material comprises Finnish homiletic literature and various translations, and totals 175,000 word-forms. The clitics studied are *kin*, *kAAAn*, *pA*, *s* and (dialectal) *stA*, which all have pragmatic functions in modern Finnish; the clitic *hAn* does not occur in old written Finnish. Excluded are the interrogative suffix *kO*, which has a purely syntactic function, and *kA*, which is mostly used in word formation. The included clitics are already to be found in 17th c. grammars, albeit often implicitly only.

In 17th c. sermons clitics account for 0.4% of all word-forms, which is about a third of their frequency of occurrence in modern Finnish. The translations of Erasmus' guide to etiquette (*Libellus aureus*) and of the model dialogues used in Latin classes (*Formulae puerilium colloquiorum*) have a different subject-matter from the rest of the 17th c. literature. The clitic frequency in the former is 1.0% and in the latter as high as 7.4%. The text of the dialogues is assumed to have represented the school Finnish of its time, which is interesting in that in contemporary colloquial Finnish too, clitics are two or even three times more frequent than in the written standard.

The frequencies of clitics in texts of different periods are not directly comparable, because the functions of the clitics have changed (especially those of *s* and *stA*). The most comparable ones are *kin* and *kAAAn*, which have preserved their older functions alongside new ones. Their frequency in modern expository prose is three times higher than in the old sermons, and as much as five times higher in the standard language in general. The differences indicate that the functions of *kin* and *kAAAn* have multiplied. The *kin*-clitics in the 17th c. sermons can almost always be paraphrased as 'also' or 'even', and the *kAAAn* ones as 'not...either' or 'not even'. These suffixes are rare on verbs: 90% of their occurrences are on

nouns or particles. In modern Finnish, in contrast, *kin/kAAAn* often occurs with verbs, indicating something that is expected or unexpected in the light of previous knowledge. There are few examples of this use in the older material. The clitics *kin* and *kAAAn* did not develop into so-called pragmatic particles until after the 17th century.

The abundance of the *s*-clitic in old written Finnish (about 60% of all clitic occurrences in Agricola, and 30–70% in the 17th c. texts) is due to the function of this suffix: it replaced the 2nd p. sing. pronoun *sinä* 'you'. In modern Finnish it has become a marker of informality, not linked to any grammatical person. For this reason, expressions like *Mitäs luulet?* 'What do you think?' or *Kuules!* 'Listen!' are nowadays felt to be colloquial, although they were neutral in 17th c. sermons. The use of the *s*-clitic needs a dialogue context, or one of direct address, which is why it is common in the *Libellus aureus* and the *Formulae dialogues*. In contrast to the normal usage, the *sinä* pronoun itself occasionally occurs with the *s*-suffix, and in a couple of cases the suffix appears with persons other than the 2nd singular. The development of the *s*-suffix into a form independent of grammatical person may have started from such examples.

The *stA*-clitic also has a context of direct address (interrogative or imperative). The »dialogue particles» *s* and *stA* appear practically in complementary distribution in the 17th c. texts: *s* with the 2nd sing. and *stA* usually with other persons. In contemporary Finnish, *stA* has a narrow range of distribution in western Finnish; even in the 17th century it is not attested in all the writers. It has an intensifying function, like the modern Finnish suffix *hAn*. The grammars of the 17th c. advise poets to change the *s*-clitic to *stA* if necessary: *kunkas* 'where to' → *kunkastas*. The use of the *s*-clitic with other than the 2nd p. sing. may have been due to a confusion between it and *stA*. Because *s* could be replaced by *stA*, which was independent of person albeit most usual with other than 2nd p. sing., the context

could also change the other way round: the *s*-clitic also came to be used with other than 2nd p. sing. When the link with grammatical person disappeared, new contexts became possible (e.g. *Mennäänpäs!* 'Let's go!'). The modern *s*-clitic would thus be derived not only from the pronoun *sinä* but also the partitive form *sitä* 'it' and not the nominative *se*.

A fifth of Agricola's enclitic particles are *pA*. In the 17th c. writers this clitic is rare, mostly recurrences of the same phrases. Its high frequency in Agricola's writings may be due to Latin influence and his translation method: the phraseological use of the 17th c. often has sources in Agricola's texts (the expressions *eipä*, *enpä* with the negation verb cover two-thirds of the 17th c. occur-

rence). Nowadays, the *pA*-clitic is common in the eastern dialects and sporadic in the south west. This wider dialectal distribution might perhaps be one reason for Agricola's preference for the suffix. But in that case, it is difficult to explain why in the »Turku» *Formulae* dialogues the *pA*-clitic is, relatively speaking, four times more frequent than in Agricola. Besides, the particle is natural in dialogues, it has a clear emphatic function, and it often corresponds to the present-day *hAn*-clitic (or the particle *kylä*): *Sepä se on, jota minä pelkään* = *Sitähän minä pelkään* 'That's what I fear'. There are also examples of *pA* in 17th c. grammars and occasional poems, so it must also have been known by writers of the south-western and Häme dialects.